

MAPA POMOCY RODZINIE

w kontekście umieszczenia dziecka
w pieczy zastępczej

**MAPA POMOCY RODZINIE
w kontekście umieszczenia
dziecka w pieczy zastępczej**

„Mapa pomocy rodzinie w kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej”
Publikacja Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie

Wydawca:

Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie
ul. Piastowska 32, 30-070 Kraków
www.es.malopolska.pl

Opracowanie:

Elżbieta Trubiłowicz
Marzena Szczygielska
Anna Skwarka-Buzafa
Maria Langer-Fyda

Redakcja:

Sylwia Śmiech

Projekt okładki i skład:

BEZobaw Agencja Reklamowa
ul. Powstańców 25A, 31-422 Kraków
www.bezobaw.pl

Druk:

DRUKARNIA PAPIILLON Rafał Krasny
ul. Obrońców Modlina 9, 30-733 Kraków
tel.: +48 12 307 75 00
e-mail: biuro@drukarniapapillon.pl
www.drukarniapapillon.pl

ISBN 978-83-60242-94-0

Nakład: 800 egz.

Kraków 2017

SPIS TREŚCI

PRACA Z RODZINĄ BIOLOGICZNĄ DZIECKA UMIESZCZONEGO W PIECZY ZASTĘPCZEJ	8
Diagnoza rodziny	10
Plan pracy z rodziną.....	16
Okresowa ocena sytuacji rodziny - monitoring realizacji planu.....	18
PROBLEMATYKA SYTUACJI RODZINNEJ DZIECKA UMIESZCZONEGO W PIECZY ZASTĘPCZEJ W KONTEKŚCIE POWROTU DO RODZINY NATURALNEJ.....	20
Znaczenie utrzymania więzi emocjonalnych rodzica z dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej	22
Rzeczywistość psychologiczna dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej	22
Doświadczenie straty jako istotny czynnik w funkcjonowaniu dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej	24
Motywowanie i wspieranie rodziny w celu umożliwienia dziecku powrotu do domu	30
DZIECKO W PIECZY ZASTĘPCZEJ - FORMY I KIERUNKI POMOCY	36
Okresowa ocena sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej.....	37
Plan pomocy dziecku umieszczonemu w pieczy zastępczej - możliwe ścieżki wsparcia ..	39
WZORY DOKUMENTÓW	44
BIBLIOGRAFIA	52

WSTĘP

W myśl obowiązujących regulacji prawnych, zadaniem władz publicznych jest zapewnienie dziecku możliwości wychowywania się w rodzinie biologicznej, a gdy ta nie jest w stanie otoczyć go właściwą troską, zagwarantowanie opieki w środowisku zastępczym. Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej otwiera dla służb systemu pomocy dziecku i rodzinie pole do podejmowania działań na rzecz powrotu dziecka do rodziny biologicznej, a w sytuacji gdy nie jest to możliwe, wspieranie dziecka przebywającego w pieczy do momentu usamodzielnienia, czy też przygotowanie go do zmiany środowiska rodzinnego na rodzinę przysposabiającą.

Zarysowany kontekst wskazuje jednocześnie jak istotne i zarazem trudne zadanie spoczywa na opiekunach zastępczych, którzy wobec tymczasowości pełnionej roli, zobligowani są do zapewnienia dziecku kontaktu z rodzicami biologicznymi, zwiększającego szansę na reintegrację i wzmocnienie rodziny, a w sytuacji przysposobienia dziecka, wspierania działań prowadzących do przejścia dziecka pod opiekę nowych rodziców. Celem wszystkich tych wysiłków jest zawsze dobro dziecka i zapewnienie mu środowiska rodzinnego odpowiedniego do jego potrzeb.

Niniejsza publikacja stanowi poradnik dla kadr systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej poświęcony zagadnieniu pomocy rodzinie, w opisanym powyższej kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Wydawnictwo zawiera praktyczne informacje pomocne w pracy z dzieckiem i rodziną, które pozwalają na zrozumienie złożoności sytuacji rodzinnej dziecka przebywającego w środowisku zastępczym i podjęcie skutecznych działań pomocowych.

Pragniemy podziękować Ośrodkowi Wsparcia i Terapii Rodzin w Nowym Sączu oraz Powiatowemu Centrum Pomocy Rodzinie w Gorlicach za udostępnione materiały, które jako przykłady dobrych praktyk zostały załączone w ostatniej części poradnika.

PRACA Z RODZINĄ BIOLOGICZNĄ DZIECKA UMIESZCZONEGO W PIECZY ZASTĘPCZEJ

ELŻBIETA TRUBIŁOWICZ

Doktor nauk humanistycznych w zakresie psychologii, certyfikowany psychoterapeuta i superwizor- aplikant Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, prezes Fundacji „Młyn Przemian”. Kieruje Specjalistyczną Poradnią dla Rodzin MOPR w Lublinie. Posiada wieloletnie doświadczenie w pracy terapeutycznej z rodziną w kryzysie. W praktyce zawodowej zajmuje się głównie psychoterapią i psychologią dziecka osamotnionego, osób z doświadczeniem traumy oraz zagrożonych systemów rodzinnych.

Dziecko rodzi się i rozwija w rodzinie, która powinna otaczać je opieką. Gdy opieka rodzicielska jest niewłaściwa lub niedostateczna, rozwój zostaje zaburzony. W sytuacji szczególnego kryzysu w rodzinie potrzebna jest interwencja polegająca na umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej.

Podstawowym założeniem polskiego systemu prawnego jest przekonanie, że najlepszym środowiskiem wychowawczym dla dziecka jest jego rodzina biologiczna. Dlatego, gdy rodzina ma trudności, jest w różnorodny i długotrwały sposób wspierana. Ta różnorodność wsparcia (od świadczeń socjalnych, przez szereg działań pomocowych, po wsparcie asystenta rodziny) to bardzo dobra cecha krajowego systemu opieki nad rodziną. Natomiast jego bolączką jest długość tego wsparcia. Często latami „dawana jest rodzicom szansa”, choć jednocześnie odbiera to szansę dziecku, które potrzebuje do rozwoju stabilnego, trwałego kontaktu z dorosłym, będącym dla niego obiektem identyfikacji i wsparcia.

Droga wsparcia rodziny, która ma trudności w prawidłowej opiece nad dzieckiem przebiega od diagnozy problemów, poprzez ustalenie z rodziną planu ich rozwiązania i jego realizację, do ponownej oceny sytuacji tej rodziny. Jeżeli rodzice są zmotywowani do dokonania zmian w życiu swoim i rodziny proces ten będzie, przy wsparciu różnych specjalistów (pracownicy socjalni, asystenci rodziny, kuratorzy, psychologowie, pedagogzy, psychoterapeuci, terapeuci rodzinni i in.), prowadził do znaczącej poprawy funkcjonowania rodziny.

Nie zawsze jednak plan pracy z rodziną kończy się sukcesem. Jeżeli nie został on zrealizowany tak, by skutecznie poprawił sytuację rodziny, niezbędne jest umieszczenie dziecka (dzieci) w pieczy zastępczej. To rozpoczyna drugi etap wsparcia rodziny biologicznej, analogicznie do pierwszego - oparty na realizacji na nowo utworzonego planu pracy z rodziną, w której nie ma teraz dziecka. W obu etapach, sposoby wspomagania rodziny są oparte na aktualnej diagnozie. Ich celem jest umożliwienie rodzinie funkcjonowania na tyle dobrze, by mogło się w niej wychowywać dziecko. Praca z rodziną biologiczną w kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej to opis dwukrotnego przemierzania tej samej drogi. Oczywiście różnią się faktem pobytu dziecka w rodzinie biologicznej lub zastępczej, co możemy określić dwoma fazami życia rodziny w kryzysie rodzicielskim:

1. Faza pracy z rodziną, gdy dziecko przebywa w swojej biologicznej rodzinie
2. Faza pracy z rodziną, gdy dziecko przebywa w pieczy zastępczej.

W drugiej fazie system rodzinny dziecka poszerza się o osoby opiekujące się nim w ramach pieczy zastępczej. Natomiast problemy rodziców biologicznych pozostają najczęściej takie same. Brak ich rozwiązania doprowadził do umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, zaś rodzice dostali drugą szansę na rozwiązanie tego, czego nie udało się wcześniej. Prawie zawsze przejście dziecka do systemu pieczy zastępczej jest znacznym wstrząsem dla rodziców. Może to zmotywować ich do działań na rzecz zmiany, lecz musi to być szybka i bardzo konkretna praca, gdyż łatwo o iluzoryczne, pozorne dokonania, a później adaptację rodziców do takiej sytuacji. Opisane poniżej wskazówki dotyczące diagnozy, tworzenia planu pracy i oceny jego realizacji odnoszą się do obu etapów pracy z rodziną.

Diagnoza rodziny

Bardzo różne trudności, z którymi borykają się rodziny, mogą prowadzić do osamotnienia dzieci, zaburzenia ich możliwości rozwoju, lub nawet zagrożenia zdrowia

i życia. Każda z takich rodzin ma zupełnie inne potrzeby i oczekiwania. W każdej dziecko jest osamotnione z innego powodu, zawsze jest to jakiś rodzaj sieroctwa - biologicznego, społecznego lub emocjonalnego. **Pierwsze pytanie, na które powinniśmy szukać odpowiedzi dotyczy określenia na czym polega problem rodziny?**

Postaramy się zobaczyć tę trudność zarówno z perspektywy samej rodziny, jak i jej otoczenia. Nie wystarczy, abyśmy postawili diagnozę, i uznali, że znamy sposób na poprawę sytuacji. Bardzo ważnym jest poznanie jak rodzina rozumie swój problem. Od tego zależy, co będzie chciała z nim zrobić i jak możemy starać się jej pomóc.

Najważniejszym narzędziem diagnozy sytuacji w rodzinie jest wywiad. Szczególnie ważny, z uwagi na budowanie przymierza pomiędzy rodziną a pracownikiem służb społecznych, jest pierwszy wywiad w rodzinie - **dostosowany do stylu rodziny, prowadzony w klimacie wsparcia.** Tematyka pierwszego wywiadu uwzględnia przede wszystkim specyfikę rodziny, jednak zawsze powinien on zawierać kluczowe pytania:

- **Jaka jest struktura rodziny (kto ją tworzy, jak dzielone są role, jakie są relacje wewnątrzrodzinne, styl komunikacji)?**
- **Czego dotyczy problem rodziny?**
- **Jak jest historia problemu w rodzinie?**
- **Jakie są następstwa tego problemu dla poszczególnych członków rodziny?**
- **Jaka jest motywacja do zmiany u poszczególnych członków rodziny? (Stierlin i in., 1999)**

Typy sieroctwa

Najczęstsze trudności pojawiające się w rodzinach, w których dzieci nie mają właściwych warunków rozwoju, można spróbować sprowadzić do trzech kategorii, które wiążemy z trzema rodzajami sieroctwa:

- **Sieroctwo biologiczne (naturalne)** dotyczy sytuacji losowych, które pozbawiają dziecko opieki rodziców, wywołanych śmiercią lub bardzo ciężką, trwałą chorobą, która zupełnie odbiera sprawność (np. całkowity paraliż, śpiączka). W większości tego rodzaju przypadków uznajemy, iż dziecko zostało dotknięte sytuacją sieroctwa biologicznego. Utrata osoby bliskiej, jakiej doznaje cała rodzina, przynosi poczucie bezsilności i lęku. Oferowane wtedy wsparcie łagodzi skutki doznawanej traumy. Dziecko nie może pozostać osamotnione, dlatego rodzina chce współpracować dla jego dobra. W takiej sytuacji rodzina zastępcza, która obejmie opieką dziecko, będzie musiała wspomóc je w przechodzeniu przez proces

żałoby. Możliwym jest, iż będzie potrzebna terapia dla całego, nowego systemu rodzinnego, zwłaszcza jeżeli pokrewieństwo z utraconym rodzicem dziecka powoduje także u dorosłych ból i tęsknotę. Wspomagając rodzinę biologiczną, którą w tej sytuacji są krewni, a nie rodzice dziecka, powinno się przede wszystkim towarzyszyć w przeżywaniu żałoby oraz organizacji życia w nowych warunkach. W procesie żałoby bardzo istotnym jest stworzenie warunków do przeżywania wszystkich towarzyszących temu uczuć. Otoczenie osoby w żałobie albo wycofuje się z relacji, (w obawie, że zrobi coś niewłaściwego), albo stara się pocieszać i zmieniać nastroj, nie dopuszczając do doświadczania smutku i bólu. Natomiast przeżycie wszystkich pojawiających się uczuć jest niezbędne do zamknięcia procesu żałoby i powrotu do normalności. Temu też służą, związane ze śmiercią rytuały, takie jak pożegnanie zmarłego, pogrzeb, stypa itd. Należy pozwolić także dziecku na uczestnictwo w tych obrzędach. Szczególnie istotny jest rytuał pogrzebu, przed czym często, niesłusznie, dziecko jest chronione. Pomoc w przejściu przez ten trudny czas zawiera obok komponentu psychologicznego, także organizacyjny. Rodzina powinna uzyskać informację o możliwościach opieki nad dzieckiem, jakie formalności załatwić, itp.

- **Sieroctwo emocjonalne (duchowe)** jest wywołane porzuceniem emocjonalnym dziecka, które ma zabezpieczone na wysokim poziomie, potrzeby bytowe, lecz zupełnie nie może liczyć na dostrzeżenie przez rodziców, swoich potrzeb emocjonalnych. Rodzice zgodnie z własnymi planami wykreślają drogę życiową dziecka, nie interesując się jego zdaniem. Nie są istotne jego marzenia i plany, gdyż dziecko stanowi element ich własnego, doskonałego wizerunku narcystycznej rodziny - tak jak zadbane ogród, rasowy pies, czy egzotyczne wakacje. Opisaną sytuację określamy mianem sieroctwa emocjonalnego lub duchowego. Rodzina bardzo rzadko dostrzega jakiegokolwiek problemy. Jest przekonana, że zaspakaja wszystkie potrzeby dziecka. Czasem w bezsilności dziecko, by przykuć uwagę, podejmuje jakieś destrukcyjne lub autodestrukcyjne zachowania (np. kolizja z prawem, uzależnienie, samookaleczenia, próba samobójcza).
- **Sieroctwo społeczne** pojawia się, gdy dochodzi do trwałej dysfunkcji rodziny, która powoduje przyjęcie patologicznych reguł funkcjonowania i zaniechanie realizacji podstawowych zadań rodzinnych. **Rodzina z takimi problemami wymaga intensywnego i kompleksowego wsparcia, którego celem jest przywrócenie jej prawidłowego funkcjonowania. Musi być ono przeprowadzane bardzo szybko, aby nie narażać dziecka na rozwój w rodzinie dysfunkcyjnej. Rodzina musi dokonać niezbędnych zmian, aby potrafiła otoczyć dziecko właściwą opieką. Jeśli z jakichkolwiek przyczyn rodzice dziecka nie rozpoczną potrzebnych napraw w ciągu kilku miesięcy od wkroczenia do rodziny służb pomocowych, należy podjąć kroki, by dziecko zyskało szansę na wychowanie w środowisku zastępczym.** Przedłużanie czasu oczekiwania na zmianę, która nie nadeszła w reakcji na ujawnienie problemów, jest czasem straconym. Straconym zwłaszcza dla dziecka, które jest pozbawione odpowiedniego wsparcia w tak ważnym momencie rozwojowym.

Zadania rodziny

Budując diagnozę opieramy ją przede wszystkim na wywiadzie, w którym powinni być uwzględnieni wszyscy członkowie rodziny. Rodzina jest systemem wzajemnych oddziaływań na siebie jej członków. Jest to system całościowy, gdyż każdy z członków wpływa na każdego z pozostałych oraz na całą rodzinę. Jeżeli dokonuje się zmiana dotycząca jednej osoby to wpływa to na wszystkich. W rodzinie mamy cyrkularność oddziaływań, czyli zachowania każdej z osób modyfikują się wzajemnie (Satir, 2002). **Jeżeli chcemy wspomóc pozytywne zmiany w rodzinie powinniśmy rozpocząć od analizy tego, na ile radzi sobie ona z wypełnianiem swoich podstawowych zadań** (Satir, 2002).

1. Najważniejsze jest zabezpieczenie dziecka możliwości przetrwania i rozwoju. Jeżeli zamiast tego, dziecko jest w jakiegokolwiek formie porzucane, czy poprzez fizyczną nieobecność (np. opuszczenie domu, wyjazd), czy niemożność sprawowania opieki (przyjmowanie alkoholu, narkotyków, stany psychotyczne, ciężka depresja) mamy obowiązek żądać od rodziców natychmiastowej zmiany (powrotu, rozpoczęcia leczenia). Zmiany, która rozpoczyna się od dziś, nie od jutra lub za tydzień.
2. Dziecko musi mieć zaspokojone potrzeby emocjonalne. Postawienie diagnozy w tym obszarze jest trudniejsze i wymaga obserwacji stylu wychowania i reguł rodziny. Powinniśmy skupić się przede wszystkim na tym, czy dziecko doświadcza bliskich, ciepłych relacji, czy też rodzic jest w dystansie lub chłodzie emocjonalnym wobec dziecka.
3. Kolejnym zadaniem rodziny jest zapewnienie rozwoju każdego członka rodziny, by nikt nie był traktowany nierówno. Określenie, na ile zaspakajane są w rodzinie potrzeby rozwojowe, jakie możliwości mają poszczególni jej członkowie, wymaga obserwacji uczestniczącej w życiu codziennym rodziny, czyli najbardziej może tego dokonać asystent rodziny.
4. Rodzina socjalizuje dziecko, uczy zachowań społecznie akceptowanych, wprowadza w normy. Poprzez kontakty z innymi ludźmi określa wzorce relacji, uczy nawiązywania i utrzymywania więzi. Rodzina otwarta na kontakty z otoczeniem sprzyja także wprowadzaniu przez dziecko jego przyjaciół do domu, pomaga odnaleźć się w grupie rówieśniczej. Jeżeli rodzina nie spełnia tej funkcji skazuje dziecko na izolację społeczną, powoduje jego wycofanie i osamotnienie, co nie pozwoli mu na właściwy rozwój psychospołeczny, gdyż do niego niezbędne są relacje rówieśnicze. Czasem rodzina ma bardzo dużą aktywność towarzyską, lecz poprzez nią uczy dziecko zachowań asocjalnych np. alkoholizmu czy przestępczości.
5. Rodzina ma także sprzyjać rozwijaniu poczucia własnego ja. Bardzo sprzyja temu demokratyczny, wprowadzający w zasady i pozbawiony przemocy, styl wychowania. **Poprzez wywiad i obserwację** (psycholog może także wykorzystać odpowiednie testy) **należy określić, jaki styl wychowania panuje w rodzinie** (Satir, 1999).

Style wychowania

Wyróżnia się trzy style wychowania:

- **liberalny** - w którym dziecku nie są stawiane żadne ograniczenia, raczej ono decyduje, jakie są normy rodzinne. Nie są określane wyraźnie granice akceptowanych zachowań, rodzice wychodzą z założenia, że dzieci same określą, co jest dobre, a rodzice nie powinni ograniczać dzieci. Brak granic w normach wprowadza znaczny niepokój, gdyż dziecko nie wie, jak ma postępować i czego się spodziewać - to styl wolności bez granic.
- **autokratyczny** - w nim granice norm są wyznaczane przez rodziców, bez wyjaśniania dziecku sensu ich ustanowienia. Rodzic sprawuje władzę poprzez przymus i kontrolę. Wywołuje to w dziecku lęk lub sprzeciw. Tak wychowywane dziecko najczęściej ma problem w wyrażaniu siebie i jest zupełnie podporządkowane lub przeciwnie opozycyjno-buntownicze - ten styl opiera się na granicach bez wolności.
- **demokratyczny** - wiąże się z wprowadzaniem w zasady, gdzie dziecko doświadcza konsekwencji swoich czynów i wyborów. Rodzice wyjaśniają rolę stawianych w normach granic, w ich obrębie dając dziecku prawo do decyzji. W wychowaniu stosowana jest perswazja i doświadczenie konsekwencji, a nie przemoc - taki styl uczy wolności w ramach granic (Braun-Gałkowska, 2002, 2008; Gordon, 1991, 2001).

Granice systemu rodzinnego

Oprócz granic w normach rodzinnych, istnieją też granice całego systemu rodziny, które mogą być otwarte lub zamknięte na innych ludzi, świat zewnętrzny. Otwarcie granic nie może być całkowite, gdyż mamy wtedy do czynienia z rodziną o rozmytych granicach, czyli taką, która nie chroni się w jakikolwiek sposób przed ingerencją innych ludzi. Prawidłowo funkcjonująca rodzina ma granice elastyczne czyli wpuszczające, lecz tylko tych, których chcą wpuścić, natomiast innych pozostawiając na zewnątrz systemu.

Rodziny mogą być także zupełnie zamknięte, poprzez sztywne granice nikt nie jest wpuszczany do ich wnętrza. Taki system granic jest zwłaszcza charakterystyczny dla rodzin, które w izolacji od innych chcą ukryć swoje problemy, jak np. alkoholizm, czy przemoc.

Wewnątrz systemu rodziny istnieją także podsystemy - podstawowe, wydzielone poprzez zadania w rodzinie, to dzieci i rodzice. Inne mogą być tworzone przez płęć (chłopcy, dziewczynki), generację (dzieci, rodzice, dziadkowie, pradziadkowie), zainteresowania (sportowcy, gracze, kinomanii itp.) Im liczniejsza jest rodzina tym większa możliwość licznych podsystemów. Członkowie rodziny należą do różnych podsystemów równoległe. Rozmycie granic pomiędzy podsystemami nie jest korzystne dla funkcjonowania rodziny. Łatwo wtedy o stworzenie podsystemów np. matki i jej „syneczka” oraz ojca i „córeczki Tatusia”. Dzieci są zapraszane do tworzenia koalicji z jednym rodzicem przeciw drugiemu, co narusza zarówno relację małżeńską, jak i rozwój i funkcjonowanie dzieci.

Zbadanie podsystemów w rodzinie jest niezwykle ważne, gdyż rodzina dobrze funkcjonuje zwłaszcza, gdy podsystem rodziców i dzieci jest rozgraniczony i rodzice wspólnie realizują swoje zadania, nie angażując dzieci w zadania i relacje dorosłych (Braun-Gałkowska, 2002,2008; Gordon, 1991,2001).

Reguły rodziny

Sposób, w jaki rodzina realizuje swoje zadania oraz styl wychowania i rodzaj granic są ściśle związane z panującymi w niej regułami. Różnica w obszarze reguł bardzo wyraźnie rozdziela rodziny funkcjonujące prawidłowo lub nie.

1. W rodzinie, która dobrze funkcjonuje, wszystkie problemy są zauważane i podejmuje się działania, by je rozwiązać. Natomiast niedostrzeganie problemów i unikanie ich rozwiązywania jest charakterystyczne dla rodzin dysfunkcyjnych. Najczęstszą reakcją na pojawiające się trudności jest wycofanie z kontaktu lub przemoc.
2. Kolejną cechą dobrze funkcjonującej rodziny jest promowanie prawa do wyrażania uczuć, myśli, pragnień, fantazji. W rodzinie z problemami nie wolno wyrażać uczuć, myśli, itd. Wyrażanie ich jest karane.
3. Rodzina, która opiera wszystkie relacje na dialogu i równości oraz dba o to, by każdy członek rodziny czuł się ceniony, tworzy bliską, wspierającą wspólnotę. Informacje są kierowane bezpośrednio do adresatów, komunikacja jest adekwatna i oparta na faktach. W miarę swoich możliwości potrzeby wszystkich członków rodziny są poznawane i zaspakajane. W opozycji do niej są rodziny, w których brakuje dialogu, natomiast istnieje dominacja siły, nierówność, a nawet przemoc. Komunikacja jest zaburzona lub zerwana.
4. W rodzinie prawidłowo funkcjonującej członkowie rodziny mogą zaspakajać swoje potrzeby. Natomiast rodzina dysfunkcyjna wcale nie dostrzega potrzeb innych, stąd nie są one zaspakajane.
5. Kolejną ważną regułą dobrze funkcjonujących rodzin jest, iż rodzice robią to, co mówią. Zupełnie odwrotnie wygląda to w rodzinach dysfunkcyjnych, gdzie rodzice co innego robią, co innego mówią.
6. Regułą dobrze funkcjonującej rodziny jest utrzymywanie w niej atmosfery, spontaniczności i radości. W przeciwieństwie do pełnych lęku i zamknięcia rodzin dysfunkcyjnych.
7. Ostatnia z ważnych reguł rodzinnych dotyczy naruszenia wartości drugiej osoby. W warunkach dobrej rodziny naruszenie wartości drugiego budzi poczucie winy i potrzebę zadośćuczynienia. Natomiast w rodzinie dysfunkcyjnej brak jest poczucia winy, następuje usprawiedliwianie agresji poprzez przerzucanie odpowiedzialności na osobę dotkniętą przemocą (Bradshaw, 1994).

Poszukując optymalnego modelu funkcjonowania w kontekście bliskości pomiędzy członkami rodziny i siły władzy rodzicielskiej okazało się, iż nadmiar nie służy rodzinie. **Uwzględniając jako podstawowe kryteria Bliskość i Władzę w oparciu o model Olsona, możemy zauważyć, iż Duża Bliskość = Splątanie, Mała Bliskość = Oddzielenie, Mało Władzy = Liberalizm (liberalny styl wychowania), Dużo władzy = Sztywne reguły (autorytarny styl wychowania). Żadna z tych skrajności nie jest dobra.**

Największe problemy w prawidłowym funkcjonowaniu mają rodziny splątane. Mają one niejasne role i funkcje, wszyscy są uwikłani, choć nikt nie bierze odpowiedzialności za rodzinę. Więzy są słabe, lub nie ma ich wcale. Wszyscy mają nieadekwatne poczucie własnej wartości, najczęściej drastycznie zaniżone (Plopa, 2005).

Podstawowe działania na rzecz rodziny splątanej to przywrócenie jej właściwej struktury. Rodzice powinni przejąć zadania rodzicielskie i realizować je, wspierając się w podsystemie rodziców. Natomiast dzieciom powinno się przywrócić dzieciństwo, zdejmując z nich zadania i role dorosłych. Każdy z członków rodziny ma prawo do wyodrębnienia własnych potrzeb i ich realizacji. Wspieranie socjalne rodziny w działaniach zmierzających do budowania właściwej struktury rodziny może okazać się niewystarczające, wskazane byłoby skierowanie rodziny na terapię. Właściwe przywrócenie ról i podsystemów może zaowocować poprawą więzi w rodzinie i wzrostem poczucia wartości jej członków.

Drugim typem rodzin z trudnościami są rodziny niezwiązane, które nie są zaangażowane we wspólne sprawy rodziny. Członkowie rodziny nie dają sobie wsparcia w potrzebie, a role często są przemieszane. Integracja jest najważniejszym sposobem wsparcia takiej rodziny. Członkowie rodziny powinni poznać wzajemnie swoje potrzeby i określić wzajemne role, w zależności od miejsca w strukturze rodziny. W rodzinach tego typu istnieje deficyt bliskości. Wszyscy nie mają umiejętności tworzenia bliskiej relacji oraz potrzeby okazywania pozostałym wsparcia. W takich rodzinach niezbędna jest terapia rodzinna.

Potrzeby

Ustalenie diagnozy funkcjonowania rodziny pozwoli na stworzenie dla niej planu pracy. Budując plan dla rodziny, możemy odnieść się do hierarchii potrzeb ustalonej przez Masłowa (1990).

Abraham Maslow za najbardziej podstawowe uznał **potrzeby fizjologiczne** (np. potrzeba zaspokojenia głodu i pragnienia, potrzeba snu i odpoczynku) - plan pracy z rodziną musi gwarantować dziecku zaspokojenie tych potrzeb, czyli rodzice mają mu stworzyć warunki odpowiedniego żywienia i zamieszkania. Muszą więc, nie tylko mieć gdzie mieszkać, ale także posiadać środki na zakup jedzenia, opału, ubrania, itd. A to powinno wiązać się z zarabianiem pieniędzy przez co najmniej jednego z rodziców.

Z zaspokojeniem podstawowych potrzeb bytowych wiąże się spełnianie przez rodziców szeregu warunków:

- posiadanie zasobów materialnych (mieszkanie, podstawowe sprzęty i meble);
- wykazanie umiejętności zarabiania pieniędzy;
- stosowanie odpowiedzialnych reguł wydawania pieniędzy i prowadzenia domu.

Kolejną grupę potrzeb stanowią **potrzeby bezpieczeństwa**, które dotyczą m.in. wolności od strachu, spokoju, uzyskiwanie opieki i wsparcia. By dziecko mogło to otrzymać rodzice muszą:

- uwolnić się od uzależnień (alkohol, narkotyki, hazard, itd.);
- wypracować demokratyczny styl wychowania, który sprzyja bliskości;
- przestrzegać prawidłowych reguł rodzinnych, a zwłaszcza: rozpoznawać i rozwiązywać problemy, zaspakajając potrzeby dziecka, zachować zgodność pomiędzy deklaracjami a czynami („robię tak jak mówię”).

Potrzeby przynależności i miłości realizowane są w rodzinie, która oprócz wymienionych wyżej reguł w codziennym życiu stwarza warunki do wyrażania swoich pragnień i uczuć, ma właściwą, opartą na dialogu komunikację, utrzymuje się w niej atmosfera radości i spontaniczności, jeśli wydarzy się, że ktoś zrobi przykrość drugiemu, to stara się to naprawić.

Wysoko w hierarchii potrzeb znajdują się potrzeby **szacunku i uznania**, a ich realizacja zawiera w sobie poczucie kompetencji i wartości własnej. Dla zaspokojenia tych potrzeb niezbędne jest wypełnianie reguł dobrze funkcjonującej rodziny. Podobnie jest z będącymi na szczycie **potrzebami samorealizacji**, czyli posiadania celu, wiedzy, rozumienia, potrzeby harmonii i piękna.

Plan pracy z rodziną

W oparciu o przedstawioną hierarchię potrzeb oraz diagnozę jak realizowane są zadania i reguły rodziny, style wychowania, a także relacje bliskości i władzy zostaje stworzony plan pracy z rodziną. Powinien zawierać diagnozę problemu, sposób rozwiązania, czas na to przeznaczony oraz osoby odpowiedzialne i wspierające.

Przykład

W rodzinie Państwa X wychowuje się troje dzieci w wieku 3, 6 (zerówka przedszkolna) i 12 lat (klasa VI). Pan X pracuje dorywczo na budowie, nadużywa też często alkoholu. Pani X nie pracuje. Przebywa w domu, czasem spędza czas na rozmowach z koleżankami pod blokiem lub grach. Ma trudności z powstrzymaniem się od niepotrzebnych zakupów w ciuchlandzie. Nie gotuje, kupując w garmażerze, o co są kłótnie z mężem. Napięcie w domu jest dużo, brakuje im pieniędzy, mieszkanie jest zadłużone. Rodzice krzyczą też i biją dzieci, które bardzo boją się powrotów pijanego ojca i awantur. Matka nie potrafi skłonić dzieci do jakiegokolwiek pomocy. Czuje się tak przytłoczona, że

nie wstaje z łóżka i nie myje się przez kilka dni z rzędu. Dzieci są bardzo płacliwe, wszystkie się także jękają. Najstarsza córka (12) jest bardzo dobrą uczennicą, wygrywa konkursy plastyczne i wokalne, lecz ma silne bóle kręgosłupa. Młodsze także są uzdolnione muzycznie i plastycznie. Z rodziną współpracuje asystent. Czasem odwiedza ich matka Pani X, którą dzieci bardzo lubią.

Niezaspokojona potrzeba	Rozwiązanie	Czas i sposób realizacji	Osoba realizująca	Osoba wspierająca
fizjologiczne, bezpieczeństwo - zadłużenie mieszkania	wzrost dochodów - stała praca Pana X i jakakolwiek Pani X	w ciągu 3 dni zgłoszenie w urzędzie pracy, złożenie ofert na ogłoszenia	Pani i Pani X	pracownik socjalny, asystent rodziny
fizjologiczne, bezpieczeństwo, samorealizacji - braki finansowe	j.w. oraz optymalizacja wydatków	j.w. oraz ustalanie list niezbędnych zakupów w ciągu tygodnia, kontrola raz w tygodniu	Pani X, Pan X	asystent rodziny
fizjologiczne - brak domowych obiadów	nauka planowania i gotowania konsultacja psychiatryczna dla ew. leczenia lub wykluczenia depresji	umówienie wizyty lekarskiej i konsultacje z asystentem - w ciągu tygodnia	Pani X	asystent rodziny
bezpieczeństwa, bliskości- upojenia alkoholowe ojca	leczenie uzależnienia	zgłoszenie na leczenie - w ciągu tygodnia	Pan X	asystent rodziny
bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku, - krzyki i bicie dzieci	zmiana stylu wychowania	zapisanie do szkoły dla rodziców i ew. na terapię rodzinną - w ciągu dwóch tygodni	Pani i Pan X	asystent rodziny
bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku, - jękanie się i płaczliwość dzieci	poprawa relacji w rodzinie, leczenie jękania	j.w. oraz konsultacja u logopedy	Pani i Pan X	asystent rodziny
samorealizacji - rozwój talentu muzycznego i plastycznego	zajęcia dodatkowe dla dzieci	zapisanie na zajęcia - w ciągu miesiąca	Pani X	asystent rodziny
fizjologiczna - ból kręgosłupa córki	leczenie u specjalisty	zapisanie na wizytę u ortopedy	Pani X	asystent rodziny

Dla uporządkowania wg hierarchii ważności w tabeli zaznaczono niezaspokojenia, jakiej potrzeby dotyczy problem. Poniższe narzędzie może być pomocne w konstruowaniu planu pracy z rodziną.

Okresowa ocena sytuacji rodziny - monitoring realizacji planu

W realizacji planu bardzo pomaga **konkretność niewielkich celów, które ustalone wspólnie z rodziną, mogą być także wspólnie sprawdzane**. Realizację planu pracy z rodziną musimy odnieść do **bardzo realnych działań**. Kolejnymi (szybkimi) krokami przybliżamy rodzinę do prawidłowego funkcjonowania lub do uznania jej za niewydolną i umieszczenia dziecka w systemie pieczy zastępczej. **Terminy podane w przykładowym planie są bardzo krótkie, niemniej możliwe do realizacji. W tym czasie mogą rozpocząć się i przynosić już konkretne efekty pozytywne zmiany w rodzinie. Jeżeli nie będą one realizowane należy w czasie kilku miesięcy umieścić dziecko w pieczy zastępczej**. Potrzebę takiego posunięcia udokumentuje opis realizacji (a właściwie „braku realizacji”) planu pracy rodziny.

Konkretność postawionych przed rodziną celów pozwala na rzetelną ocenę czy proces zmian w rodzinie zachodzi w odpowiednim tempie i kierunku. Im bardziej podstawowa potrzeba dziecka ma zostać zaspokojona, tym krótszy musi być czas, ustalony z rodzicami, na jej realizację i mniejsza tolerancja na odstępstwa od planu. Oczywiście jest konieczność zaspakajania potrzeb fizjologicznych. Jeżeli dziecko nie byłoby karmione przez rodziców, natychmiast zostałoby umieszczone w pieczy zastępczej. Nie jest to, już tak oczywiste w sytuacji braku bezpieczeństwa. Agresywni, uzależnieni rodzice, są źródłem ciągłego lęku i niepewności dla swoich dzieci. Pomimo to czasem latami rodzice zachowują władzę rodzicielską, gdyż stawiane wobec nich oczekiwania są tak ogólne i przez to rozmyte.

Jeżeli cel zostanie sformułowany jako np. „poprawa relacji z dzieckiem”, to w sytuacji, gdy rodzic odwiedza dziecko raz w miesiącu, a wcześniej robił to raz na dwa miesiące może to zostać uznane jako „poprawa”. Tylko czy dziecko, które widzi rodzica raz w miesiącu, ma w nim oparcie? Czy zaspakaja to jego potrzeby bliskości, miłości, bezpieczeństwa? Czy może się spokojnie rozwijać?

W większości rodzin dysfunkcyjnych jednym z problemów jest alkohol, a nikt tak jak alkoholik nie potrafi przebywać w krainie iluzji i zaprzeczeń. **Konkretność i rozliczalność planu pracy pozwoli na zachowanie dystansu do opowieści o mistycznej zmianie, której nie ma, ale „za chwilę będzie”. To, że często pozwalamy się uwieść takiej historii wydłuża cierpienie dzieci i czasem bezpowrotnie zabiera im szansę na prawidłowy rozwój.**

Okresowa ocena sytuacji rodziny w kryzysie powinna być odniesieniem do planu pracy i jego realizacji. W zależności od rodzaju frustrowanych potrzeb dziecka niezbędne jest wyznaczenie rodzicom granicy czasowej, w której musi rozpocząć się bardzo konkretny i często monitorowany proces zmian mających doprowadzić do unormowania sytuacji. Im bardziej podstawowa potrzeba, tym krótsza musi być ta granica. Zwłaszcza potrzeby podstawowe (fizjologiczne i bezpieczeństwa) muszą być zaspakajane bezzwłocznie. Przykładowo, jeżeli w domu nie ma zapewnionego bezpieczeństwa z uwagi na awantury po alkoholu wywoływane przez ojca, plan pracy powinien wskazać kilka możliwych rozwiązań problemu z zakreślonymi terminami realizacji:

1. ojciec zgłasza się na leczenie - w ciągu tygodnia;

2. matka, jeżeli ojciec nie zrealizuje punktu 1. w ciągu dwóch tygodni zakłada niebieską kartę lub/i zabiera dzieci w bezpieczne miejsce (rodzina, ośrodek interwencyjny itp.).

Jeżeli rodzina przekroczy wyznaczoną granicę czasową, spowoduje to działania w kierunku zmiany sytuacji dziecka, które uzależnione są od fazy pracy z rodziną:

- w fazie, gdy dziecko jest w domu - konieczność umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej;
- w fazie, gdy dziecko przebywa w pieczy - wniosek o zmianę postanowienia co do władzy rodzicielskiej w kontekście adopcji lub długoterminowego pobytu w pieczy zastępczej.

Istotnym elementem planu pracy w sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej jest budowanie współpracy pomiędzy rodziną biologiczną i zastępczą. Zawsze jest to niełatwe, szczególnie wtedy, gdy mamy do czynienia z rodziną spokrewnioną, gdyż wtedy istnieje wiele różnorodnych zależności i doświadczeń. Zbudowanie pozytywnej relacji pomiędzy rodzicami biologicznymi i zastępczymi nie jest łatwe, a warunkuje powodzenie procesu adaptacji dziecka w pieczy zastępczej. Jeżeli rodzice biologiczni nawiążą współpracę z zastępczymi dziecko, nie będzie hamowane lojalnością wobec nich i może dobrze poczuć się w pieczy zastępczej. Brak takiej współpracy bardzo utrudnia dziecku nawiązanie relacji. **Podejmując działania na rzecz relacji, odwołajmy się do dwóch reguł:**

1. akceptujemy podobnych do nas;
2. akceptujemy tych, dla których coś zrobiliśmy.

Dlatego staramy się tworzyć okazję do wzajemnego poznania, by zobaczyć podobieństwo. Warto zadbać przy tym, by rodzina biologiczna mogła poczuć, że ona obdarowuje czymś rodziców zastępczych (a nie odwrotnie - reguła 2). Może to być opowieść o przeszłości dziecka, pokazanie zdjęć, czy upieczenie ciasta na spotkanie. Możliwość dawania przywraca godność, a rodzice biologiczni w sposób szczególny potrzebują szacunku od osób, które opiekują się ich dziećmi.

Diagnoza zasobów, potrzeb i deficytów rodziny biologicznej jest podstawą pracy na każdym etapie. Na jej podstawie wyznaczamy konkretne, niewielkie cele zamknięte ramą czasową. Tempo tych działań wynika z faktu, iż motywacja do zmian jest wysoka w rodzinie tylko początkowo. Jeżeli zajdą jakieś pozytywne zmiany w rodzinie, wzbudza to dalszą motywację. Jeśli ich nie będzie, wola przemiany słabnie. Przedłużanie pracy z rodziną ma także znaczenie dla dziecka, które czeka na powrót do domu. Jest wtedy w emocjonalnej hibernacji. Nie tworzy bliskiej relacji w pieczy, bo czeka na rodziców. Przedłużanie tego stanu w miesiące czy lata odbiera dziecku szansę rozwoju. **Dlatego potrzebne są krótkie, precyzyjne plany, z mierzalnymi celami. Osiągnięcie tych celów pozwoli dziecku szybko wrócić do domu, w którym dzieje się lepiej.** Jeżeli nie zostaną zrealizowane, niezbędne są szybkie decyzje, by dziecko mogło rozwijać się w pozytywnym środowisku pieczy zastępczej lub adopcji. **Nie przedłużajmy niepewności i nieokreśloności. Dziecko nie może prawidłowo rozwijać się w takich warunkach, a dynamika zmian rozwojowych jest w tym okresie życia ogromna. Nadrobienie zaniechań z tego czasu trwa często lata i rzutuje na całe życie.**

PROBLEMATYKA SYTUACJI RODZINNEJ DZIECKA UMIESZCZONEGO W PIECZY ZASTĘPCZEJ W KONTEKŚCIE POWROTU DO RODZINY NATURALNEJ

MARZENA SZCZYGIELSKA

Psycholog, trener programu PRIDE Rodzinna opieka zastępcza/adopcja. Posiada ponad 20-letnie doświadczenie w pracy z rodziną i dzieckiem wymagającym wsparcia i pomocy. Związana z Miejskim Ośrodkiem Pomocy Rodzinie w Lublinie, gdzie zajmuje się diagnozą psychologiczną rodziny oraz terapią i wsparciem rodzin i dzieci.

Głównym celem obowiązującej od 1 stycznia 2012 r. ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej jest zapewnienie każdemu dziecku stabilnego, trwałego rodzinnego środowiska wychowawczego.

Rodzina zastępcza jest tu pojmowana jako instytucja wspierająca rodzinę naturalną, a nie wartość sama w sobie.

W sytuacji kiedy dobro dziecka jest zagrożone sąd może jego rodzicom:

1. ograniczyć władzę rodzicielską (przez nadzór kuratora lub umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej);
2. zawiesić władzę rodzicielską (kiedy występuje przemijająca przeszkoda w realizacji rodzicielskich obowiązków, np. pobyt za granicą, w szpitalu, zakładzie karnym);
3. pozbawić władzy rodzicielskiej jedno lub oboje rodziców, jeżeli np. pomimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej, a w szczególności gdy rodzic trwale nie interesuje się dzieckiem.

Rodzic naturalny dziecka ma też możliwość dobrowolnego zrezygnowania ze sprawowania władzy rodzicielskiej nad dzieckiem (tzw. zrzeczenie się praw do dziecka). W każdej z tych sytuacji dziecko może trafić pod opiekę rodziny zastępczej.

Ważne!

Ograniczenie władzy rodzicielskiej poprzez umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej skutkuje przeniesieniem na opiekunów zastępczych tylko bieżącej pieczy (codziennej opieki i wychowania) nad dzieckiem, natomiast reprezentowanie ustawowe, czyli podejmowanie względem dziecka wszystkich istotnych decyzji życiowych nadal należy do rodziców naturalnych. Podejmując się roli rodzica zastępczego, trzeba o tym koniecznie pamiętać. Rodzice zastępczy w zastępstwie rodziców biologicznych sprawują bieżącą opiekę nad dzieckiem.

W przypadku dzieci z tzw. uregulowaną sytuacją prawną sąd ustanawia opiekuna prawnego dla dziecka (nie jest to tożsame z opieką zastępczą!), który reprezentuje interesy dziecka w istotnych kwestiach związanych z jego edukacją, zdrowiem, finansami, ewentualną adopcją, itp.

Prawa i obowiązki rodziców dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej:

- dostęp do informacji dotyczącej miejsca pobytu dziecka umieszczonego w rodzinnej pieczy zastępczej, o ile sąd nie postanowi inaczej;
- możliwość kontaktu z dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej, o ile sąd nie postanowi inaczej;

- uczestniczenie w ważnych decyzjach dotyczących dziecka (o ile rodzic nie jest całkowicie pozbawiony władzy rodzicielskiej), związanych np. z leczeniem czy złożeniem wniosku o dowód osobisty i paszport;
- alimentacja na rzecz dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej;
- ponoszenie odpłatności za pobyt dziecka w pieczy zastępczej (chyba że rodzic zostanie z tej odpłatności administracyjnie zwolniony).

Ważne!

Rodzice naturalni dziecka przebywającego w pieczy zastępczej, nawet jeśli zostali całkowicie pozbawieni praw rodzicielskich, mają prawo do kontaktu z dzieckiem, chyba, że sąd postanowi inaczej.

Znaczenie utrzymania więzi emocjonalnych rodzica z dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej

Fundamentalną potrzebą w życiu dzieci jest potrzeba ciągłości relacji z najważniejszymi bliskimi im osobami. Z wynikającego z tej potrzeby poczucia stałości, tożsamości, przynależności, świadomości swojego pochodzenia, jak również emocji przeżywanych przez dziecko w sytuacji separacji i straty, wynika jego potrzeba utrzymania kontaktu ze swoimi bliskimi. Formy pracy nad więziami mogą być bardzo różne (przechowywanie pamiątek, fotografii, pielęgnowanie wspomnień, prowadzenie rozmów, odwiedzanie ważnych miejsc, zbieranie informacji, organizowanie spotkań itp.) i wymagają zaangażowania, dobrego przygotowania i współpracy wielu osób i instytucji.

Rzeczywistość psychologiczna dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej

Dziecięce poczucie czasu koncentruje się na teraźniejszości, a co za tym idzie, uniemożliwia odróżnienie stanu stałego od tymczasowego lub przewidywania przyszłości. Różnica między okresem dni a miesiący nie jest, szczególnie dla małego dziecka, zrozumiała. Przeniesienie do nowego miejsca nawet na jeden dzień lub trwająca tyle rozłąka z opiekunem może być źródłem ogromnego stresu. Im młodsze dziecko i im dłuższy okres niepewności lub separacji, tym większe szkody mogą nastąpić w dziecięcym samopoczuciu.

Każde działanie oddzielające dziecko od zapewniającego psychologiczne wsparcie opiekuna powinno być głęboko przemyślane i traktowane jako sprawa niezwyklej wagi.

Dzieci, które doświadczyły przemocy lub zaniedbania są bardzo wyczerpane na każde potencjalne zagrożenie. Lęk staje się stałym elementem ich funkcjonowania, a całe zachowanie podporząd-

owane jest jednemu celowi - przetrwaniu. Zachowanie dziecka w takiej sytuacji może przybrać formy z dwóch skrajnych biegunów:

1. wycofania z relacji i buntu - interpretowanymi jako zachowania aspołeczne
2. wycofania z relacji i zamknięcia w swoim świecie - interpretowane jako bierność lub skłonność do fantazjowania.

U podłoża tych zachowań leżą zmiany w rozwoju i organizacji mózgu. Dziecko staje się hiper-czułowe, nadaktywne, agresywne, często miewa napady furii, pojawia się regres w rozwoju.

Reakcje organizmu na stres o podłożu psychologicznym oparte są o odruchowe działania mózgu. Fizyczne oraz psychiczne nadużycia podczas kilku pierwszych lat życia prowadzą do wprowadzenia mózgu w stan stałego i wyczerzonego reagowania na stres, zmuszającego dziecko do hiper-czułości i lękliwości. Z czasem u dziecka utrwała się postawa nacechowana apatią, wycofaniem się, brakiem emocjonalnego angażowania się w relacje z otoczeniem lub napadami złości, agresywnym zachowaniem, buntem, odrzuceniem, odsunięciem się od bliskich i rówieśników. Konsekwencje tego to brak przywiązania do opiekunów, apatia i nieustanna ucieczka w świat marzeń. Niektóre wykorzystywane i zaniedbane dzieci mogą reagować na stres poprzez nagłe zastygnięcie w bezruchu i porzucenie wszelkich wykonywanych właśnie czynności. Starsze dzieci często cierpią na skutek zespołu stresu pourazowego. Często, z powodu błędnej interpretacji powodów ich zachowań przez otoczenie, postrzegane są jako odmienicy, odrzucane i wtórnie ranione.

Trudności adaptacyjne w rodzinie zastępczej mogą wynikać:

1. po stronie dziecka z:

- braku przygotowania dziecka do zmiany,
- dotychczasowych nawyków i schematów funkcjonowania dziecka nieprzystających do nowej rzeczywistości w rodzinie zastępczej,
- trudności emocjonalnych dziecka związanych z przeżyтыми stratami i dotychczasowym obciążającym doświadczeniem,
- zaburzeń z obszaru zdolności dziecka do więzi,
- deficytów rozwojowych dziecka;

2. po stronie rodziny z:

- braku odpowiedniego przygotowania rodziny naturalnej i zastępczej,
- braku określonego celu interwencji polegającej na oddzieleniu dziecka od rodziny naturalnej,
- nierealistycznych lub niezrozumiałych dla dziecka oczekiwań opiekunów zastępczych
- braku wsparcia rodziny naturalnej i zastępczej (bliskich, innych podobnych rodzin, specjalistów)
- emocjonalnego wypalenia opiekunów zastępczych.

Doświadczenie straty jako istotny czynnik w funkcjonowaniu dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej

Dzieci przebywające w pieczy zastępczej mają zwykle za sobą wiele dotkliwych strat.

Najczęściej dotyczą one:

- ważnych osób (rodziców, rodzeństwa, innych krewnych, sąsiadów, znajomych, kolegów, itp.);
- zdrowia (związane z zaniedbaniem i przemocą, zmianami, napięciem emocjonalnym itp.);
- poczucia własnej wartości (dzieci często obwiniają siebie, że były złe, słabe, niegrzeczne, nieważne, nielojalne, itp.);
- rzeczy materialnych (pamiątki, zabawki, itp.).

Doznana strata rozpoczyna bolesny proces przeżywania żalu. Jest on trudny, rozłożony w czasie, wieloetapowy. Jego celem jest pogodzenie się i odnalezienie na nowo w rzeczywistości.

Kiedy dziecko przechodzi przez tę drogę w jego zachowaniu można dostrzec oznaki wskazujące na etap, którego doświadcza w danej chwili.

Wiedza ta pozwala zaspokoić specyficzne dla każdego z etapów potrzeby dziecka i udzielić mu odpowiedniej pomocy. Etapy przeżywania żalu po stracie

Zachowania dzieci charakterystyczne dla każdego z etapów procesu przeżywania żalu:

I. Etap szoku i wypierania

Dzieci mogą zaprzeczać, że w ich rodzinie działo się cokolwiek złego, mogą mieć trudności z wyrażaniem emocji, nieadekwatnie zachowywać, sprawiać wrażenie obojętnych lub zadowolonych, śmiać się, śpiewać lub histeryzować, rozpaczać, krzyczeć, mogą uciekać w świat fantazji i marzeń, czekać na rodziców, ciągle o nich dopytywać i szykować się do powrotu; mogą też starać się zachowywać idealnie, aby pokazać, że są grzeczne i nie zasługują na karę tzn. mogą wrócić już do domu.

II. Etap niedowierzania i targowania się

Dzieci mogą obwiniać siebie za to co się stało, obiecywać poprawę, aby odwrócić wydarzenia. Niektóre toczą wymaginowane rozmowy z członkami rodziny, negocjując swój powrót. Czasem zachowują się bardzo źle, aby zostać odesłanym do domu. Starsze często uznając winę rodziców, gotowe są wszystko wybaczyć. Zwykle jednak jako przyczynę swojej sytuacji skłonne są uznać pracowników socjalnych lub rodziców zastępczych.

III. Etap złości

Dziecko zaczyna uświadamiać sobie fakt i pojawia się naturalna reakcja sprzeciwu. Jej adresatem zwykle są nowi opiekunowie. Przybiera np. formę krzyków i wyzwisk, obrażania innych, oskarżeń, ale może też pojawić się kradzież i kłamstwo, drażnienie zwierząt, odmowa obowiązków, bunt.

IV. Etap smutku

Jest to złość skierowana do wewnątrz. Może mieszać się z agresją. Najczęściej przybiera postać lęku, wycofania i bierności, zaburzeń łaknienia, snu, apatii, szukania samotności. Dzieci często tylko powierzchownie okazują zainteresowanie, współczucie, przywiązanie, mają splotoną emocjonalność. Mogą pojawić się myśli i próby samobójcze, używki, rozwiązłość seksualna, słabe wyniki w nauce. Często dzieci zaniedbują wygląd fizyczny i higienę.

V. Etap planowania, realizacji planu i opanowywania poczucia straty

Dzieci zaczynają pozbywać się myśli „jestem niedobry”. Zaczynają łatwiej wyrażać emocje i te pozytywne, i te negatywne. Zaczynają bardziej obiektywnie widzieć rodziców. Zaczynają przejawiać inicjatywę, są bardziej otwarte, wierzą w przyszłość i w związku z tym zaczynają widzieć sens w nauce. Uczą się radzić sobie z uczuciami, wyrażać je w odpowiedni sposób.

Jak pomóc dzieciom?

I. Etap szoku i wypierania

- Czuwać nad dzieckiem, aby pod wpływem stresu nie zrobiło sobie nic złego.
- Zadbać o podstawowe potrzeby.
- Uznać, że nawet jeśli tego nie widać, dziecko doznaje gwałtownych uczuć.
- Można pomóc dziecku nazwać i wyrazić te uczucia.
- Zapewnić dziecku potrzebne informacje, delikatnie, ostrożnie, nie na siłę, odpowiednio do jego poziomu.
- Być dostępnym dla dziecka, okazywać zrozumienie dla jego uczuć.

II. Etap niedowierzania i targowania się

- Zapewnić okazje do rozmawiania o rodzinie i wyrażania emocji (zachęcać, ale nie zmuszać).
- Pomóc w uwolnieniu się od poczucia winy.
- Zapewnić informacje o przyczynach odseparowania go od rodziny.
- Pomóc zrozumieć, że ewentualny powrót do domu zależy od rodziców i udzielonej im pomocy.
- Zapewnić dziecku o jego bezpieczeństwie w twoim domu.
- Nigdy nie oceniać rodziców! Nie mówić o nich źle.

III. Etap złości

- Pozwalać dziecku czuć złość, pomagać mu ją wyrazić, w sposób który nikomu nie szkodzi.
- Pomagać na co dzień radzić sobie z negatywnymi uczuciami.
- W razie potrzeby zapewnić pomoc psychologa.
- Uczyć dziecko różnych technik panowania nad emocjami - na podstawie własnego przykładu i doświadczenia.
- Wzmacniać relacje dziecka z krewnymi, pomóc zrozumieć przyczyny kryzysu w rodzinie.

IV. Etap smutku

- Czuwać nad dzieckiem, aby nie stało się nic złego.
- Zapewniać, że jest ważne, wartościowe, warte miłości.
- Pozwalać odczuwać smutek, potwierdzać uczucia i zapewniać, że z czasem będzie lepiej.

- Pozwalać mu na czas tylko dla siebie, ale też zachęcać do angażowania się w życie rodzinne.
- Wzmacniać za najdrobniejsze osiągnięcia.
- Być dostępnym, ale nie zmuszać do rozmów. Bawić się z nim, pomagać w lekcjach, spędzać z nim czas.
- Jeśli dziecko wyraża taką potrzebę, przytulać je.
- Współpracować ze specjalistami - psychologami, terapeutami.

Kiedy skierować dziecko do specjalisty?

1. Dziecko przeżywające okres żałoby jest smutne, apatyczne i przygnębione; wykazuje oznaki długotrwałej depresji.
2. Udaje, że nic się nie stało.
3. Czuje się bezwartościowe, jest bardzo samokrytyczne.
4. Staje się obojętne na dawne zainteresowania i hobby, na zajęcia szkolne.
5. Staje się obojętne na swój wygląd, sposób ubierania się.
6. Jest przemęczone, niewyspane oraz osłabione fizycznie.
7. Ma myśli samobójcze, wspomina o samobójstwie.
8. Wykazuje podwyższony poziom agresji.
9. Wyraźnie wycofuje się z kontaktów towarzyskich, chętnie przebywa w samotności.
10. Angażuje się w zachowania aspołeczne (użytki, kradzieże, bójki, wagary, itp.)
11. Jest wyraźnie pobudzone, wyraźnie wzrasta tempo jego życia, trudno mu się odprężyć w towarzystwie osób bliskich.
12. Śmierć bliskiej osoby nastąpiła na skutek samobójstwa lub w drastycznych okolicznościach.

Konflikt lojalności

Jednym z najboleśniejszych doświadczeń dziecka odseparowanego od swoich bliskich i umieszczonego pod opieką innych osób jest przeżywany przez nie konflikt lojalności.

Jak pomóc dziecku uporać się z konfliktem lojalności?

Opiekunowie zastępczy mogą pomóc:

- akceptując uczucia dziecka do jego rodziców i rodziny;
- nie zniechęcając dziecka do mówienia o jego rodzinie;

- zachęcając do posiadania zdjęć i pamiątek związanych z bliskimi, ważnymi miejscami, wydarzeniami itp.;
- angażując rodziców w podejmowanie ważnych decyzji dotyczących np. edukacji, zdrowia, praktyk religijnych dziecka itp.;
- organizując spotkania dziecka z jego rodziną;
- zapraszając rodziców dziecka do udziału w rodzinnych uroczystościach;
- utrzymując kontakt z poprzednim miejscem pobytu dziecka, np. placówką, pogotowiem rodzinnym, jeśli jest to dla niego ważne;
- odwiedzając z dzieckiem jego dawną dzielnicę, miejscowość, okolicę itp.

Pracownik pomocy społecznej może pomóc dziecku przez:

- umieszczenie dziecka u dalszej rodziny i krewnych;
- wyjaśnienie dziecku powodów, dla których jest w opiece zastępczej oraz roli opiekunów zastępczych;
- zaangażowanie rodziców dziecka w czynności poprzedzające umieszczenie dziecka poza domem, gdy jest to możliwe;
- zezwalając dzieciom na wyrażenie swoich uczuć oraz akceptując te uczucia bez względu na to, jakie one są;
- zapewniając regularne kontakty dziecka umieszczonego poza domem z rodziną;
- zaangażowanie rodziny w proces planowania pracy z rodziną łącznie z pomocą, jaka jest im potrzebna;
- aktywne angażowanie rodziców w decyzje i plany w odniesieniu do dziecka;
- zachęcanie do otwartej komunikacji między opiekunami zastępczymi i rodzicami.

Rodzice i rodzina mogą pomóc dziecku uporać się z konfliktem lojalności poprzez:

- uczestnictwo w czynnościach poprzedzających umieszczenie dziecka poza domem;
- wyjaśnienie dziecku powodów, dla których nie są w tej chwili w stanie zapewnić mu właściwej opieki;
- danie dziecku przyzwolenia na kontakt emocjonalny z opiekunami zastępczymi;
- konsekwentne przestrzeganie wizyt;
- utrzymanie otwartej komunikacji z członkami zespołu pieczy zastępczej;
- aktywne uczestniczenie w podejmowaniu decyzji i planowaniu w odniesieniu do dziecka.

Przygotowanie rodziny naturalnej i dzieci do umieszczenia w rodzinie zastępczej

1. Profesjonalna, intensywna, wszechstronna pomoc rodzinie naturalnej w kryzysie (2-3 lata).
2. Uzyskanie akceptacji przez rodzinę naturalną skierowania dzieci do rodziny zastępczej.
3. Stopniowe przejmowanie opieki nad dziećmi przez rodzinę zastępczą np. poprzez etap rodziny zaprzyjaźnionej.
4. Zapewnienie możliwości swobodnego kontaktu dzieci z rodzina naturalną.
5. Uzyskanie wzajemnej akceptacji dziecka i rodziny zastępczej.
6. Uzyskanie adekwatnych oczekiwań dziecka wobec rodziny zastępczej - przygotowanie dziecka.
7. Traktowanie przez rodzinę zastępczą opieki nad dzieckiem jako okresowej, doraźnej.
8. Dalsza pomoc rodzinie naturalnej dająca szansę na powrót dzieci.

Warunki powodzenia rodzinnej pieczy zastępczej

- Praca z rodziną naturalną, także po zabraniu dzieci.
- Współpraca pomiędzy asystentem pracującym z rodziną naturalną dziecka, pracownikiem socjalnym i/lub koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej.
- Współdziałanie w środowisku (szkoła, lekarze, specjaliści i lokalne placówki wsparcia, sąd, media, duchowni, sąsiedzi, znajomi, pomoc społeczna itp.).
- Umieszczenie dzieci w rodzinie zastępczej możliwie blisko rodzin naturalnych.
- Nacisk na czasowość opieki w rodzinie zastępczej.
- Warunkiem skierowania dziecka do rodziny zastępczej powinna być jego zgoda, zgoda rodziców naturalnych oraz zgoda rodziców zastępczych
- Warunkiem skierowania dziecka do rodziny zastępczej powinien być okres wstępnych kontaktów umożliwiających poznanie się i podjęcie przez obie strony świadomej decyzji (min. 2-3 mies.).
- Dobre merytoryczne przygotowanie kandydatów do prowadzenia rodziny zastępczej.
- Przygotowanie rodzin zastępczych do współpracy z rodzinami naturalnymi i zapewnienie im wsparcia w tym względzie.
- Rozwój różnych form wsparcia dla rodzin zastępczych.
- Nastawienie PCPR na wsparcie i pomoc rodzinom zastępczym, a nie jedynie nadzór i kontrolę (rodzina zastępcza jako partner a nie beneficjent pomocy społecznej!).
- Rozwój różnych form pomocy i wsparcia dla rodzin zastępczych spokrewnionych
- Zwiększenie świadomości praw rodzin zastępczych (także w PCPR).
- Kontakt z innymi rodzinami zastępczymi oraz ich wsparcie, np. przez możliwość uczestnictwa w grupach wsparcia.
- Pomoc finansowa.

- Wolontariat.
- Szkolenia, kursy, grupy edukacyjne.
- Pomoc organizacji pozarządowych.

Motywowanie i wspieranie rodziny w celu umożliwienia dziecku powrotu do domu

Działania podejmowane w ramach reintegracji rodziny dotyczą różnych sfer jej funkcjonowania a wprowadzane zmiany wymagają czasu na ich utrwalenie. Jest to proces długotrwały.

Reintegracja odwołuje się do kompetencji całej rodziny, wykorzystując jej potencjał i siły, a korzyści, które z niej wynikają odczuwalne są dla każdego z jej członków. Wszyscy członkowie rodziny powinni być aktywnymi uczestnikami procesu, a osoby znaczące dla rodziny traktowane jako partnerzy w procesie pomagania.

Szanse na reintegrację wzrastają, gdy:

- umieszcza się wszystkie dzieci z rodziny w jednej formie opieki,
- określa się wyraźnie przyczyny i kryteria tego umieszczenia,
- następuje natychmiastowa interwencja sądu,
- informuje się rodziców o możliwych rozwiązaniach i przysługujących im prawach,
- podejmuje się natychmiastową współpracę z rodziną naturalną,
- udziela się pomocy rodzinie w samodzielnym ustaleniu etapów prowadzących do zmiany.

O największych szansach na powrót dziecka do własnej rodziny można mówić przede wszystkim wtedy, gdy kryzys w rodzinie, będący powodem umieszczenia dziecka w placówce, nie przyjął postaci trwałej zmiany. Ale też wtedy, gdy rodzina nie zdążyła się jeszcze pogodzić ze stratą dziecka. Im czas pomiędzy objęciem dziecka opieką zastępczą a rozpoczęciem reintegracji jest krótszy, tym większe są szanse na jej pozytywny przebieg.

Podstawą zmian w rodzinie naturalnej jest psychiczna gotowość do życia w odmienny sposób, a jej warunkiem gotowość do przyjęcia pomocy i współpracy z instytucjami, które tę pomoc oferują.

Głównym celem pracy nad reintegracją rodziny jest powrót dziecka do rodziców naturalnych oraz podjęcie przez nich pracy nad zmianą swojej sytuacji życiowej.

W sytuacjach, gdy sprawowanie stałej opieki przez rodziców biologicznych i powrót dziecka do domu rodzinnego jest niemożliwy, za priorytet uznawane jest odbudowanie relacji z dziećmi objętymi zastępczymi formami opieki, nawiązanie i umocnienie kontaktów (poprzez np. wizyty, kontakty telefoniczne), potwierdzających przynależność dziecka do rodziny, wzrost integracji

rodziny naturalnej poprzez zwiększenie zaangażowania i poczucia odpowiedzialności rodziców za życie dziecka niebędącego pod ich bezpośrednią opieką.

Przy konstruowaniu planu reintegracji rodziny należy uwzględnić:

- diagnozę aktualnej sytuacji rodziny i jej najbliższego środowiska;
- analizę przyczyn pojawiających się kryzysów;
- określenie potencjału rodziny;
- formy motywowania do podjęcia starań w kierunku reintegracji rodziny;
- formy i narzędzia wzmocnienia i rozwijania poczucia odpowiedzialności za wszystkich członków rodziny, działania zmierzające do poprawy jakości życia rodziny oraz wzmocnienia lub budowania umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziców;
- działania zmierzające do ochrony więzi wewnątrzrodzinnych, w tym m.in. organizowanie kontaktu z dzieckiem;
- działania służące wsparciu rodziny po powrocie dziecka.

Postępowanie i formy pracy z rodziną zależą od sformułowania właściwej diagnozy rodziny i postawienia właściwej prognozy. Diagnoza musi ujmować różne płaszczyzny funkcjonowania rodziny, określić potencjał, jaki rodzina może wykorzystać, aby przezwyciężyć sytuację kryzysową. W analizie środowiska rodzinnego należy odszukać mocne strony poszczególnych członków rodziny tak, aby móc oprzeć się na pozytywnych elementach, a nie na destrukcyjnych. Na podstawie diagnozy opracowuje się plan pomocy dziecku i jego rodzinie.

Główne cele pracy z rodziną naturalną, to przede wszystkim: wyposażenie rodziców w wiedzę i umiejętności wychowawcze; podjęcie prób uzdrowienia sytuacji w rodzinie niewydolnej pod względem opiekuńczym i wychowawczym; pomoc w wydzwignięciu się z kryzysu i w ponownym przyjęciu dziecka do rodziny.

Swoistą próbę, podczas której obie strony mają możliwość ustalenia nowych, bardziej konstruktywnych relacji stanowi umożliwienie wzajemnych kontaktów. Te kontakty między rodzicami i dziećmi umieszczonymi poza domem służą zarówno umacnianiu więzi, usprawnianiu umiejętności rodzicielskich (niekiedy ich nabyciu), jak i przygotowaniu rodziców i dzieci do ponownego bycia razem, ale na nowych warunkach.

Kontakt dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej z rodzicami, krewnymi i osobami ważnymi emocjonalnie jako działanie zwiększające szansę na reintegrację rodziny

Argument o rozdarcie dziecka pomiędzy dwiema rodzinami, naturalną i zastępczą, jest przytaczany przez osoby powierzchownie oceniające stan dziecka. Po pierwsze dziecko zazwyczaj jest

zabierane, czasowo, po to aby wrócić, nie na stałe, i znacznie łatwiej będzie to zrobić, gdy zachowa kontakt ze swoim środowiskiem.

Po drugie wiadomym jest, że nawet jeśli dziecko nie ma realnego kontaktu z rodziną i tak żyje w dwóch światach - rzeczywistym w rodzinie zastępczej i emocjonalnym w swoim rodzinnym domu. Faktyczna pomoc dziecku, nie arbitralna i narzucająca, lecz nacechowana empatią i zrozumieniem, to podejmowanie prób godzenia, łączenia tych dwóch rzeczywistości. **Podtrzymanie kontaktu umożliwia bieżącą pracę nad zmianami, weryfikację tych zmian, weryfikację relacji, tworzenie nowych, bardziej konstruktywnych relacji, a więc umacnianie więzi, usprawnianie umiejętności rodzicielskich, przygotowanie do ponownego bycia razem, ale na nowych warunkach.**

Pobyt dziecka poza domem może stać się wówczas dla rodziców i/lub dziecka działaniem terapeutycznym.

Nie zmienia to jednak faktu, że **konieczność kontaktów z rodzinami naturalnymi dzieci jest często powodem silnego stresu dla opiekuna zastępczego.**

Obszary trudności:

- poczucie winy rodziców i ich niskie poczucie wartości manifestujące się często przez wrogie, agresywne zachowania;
- poczucie opiekuna zastępczego, że musi kontaktować się z osobami, które „skrzywdziły” dzieci pozostające pod jego opieką;
- zdarza się, że kontakty z rodzicami lub innymi krewnymi oznaczają stykanie się ze skrajną biedą, brudem, chorobami, alkoholizmem, chorobami psychicznymi i objawami nieporadności; może to rodić niechęć czy wręcz odrazę - co będzie sprzeczne z postulatem „współpracy” z rodziną;
- opiekun, nie wprowadzony wystarczająco w historię rodzinną dziecka oraz plan pracy z jego rodziną (o ile taki istnieje!) nie widzi sensu współpracy z rodzicami i innymi krewnymi dziecka, a kontakty bezpośrednie są dla niego nieprzyjemne, uciążliwe i ogólnie „przeszkadzają”.

Standardy współpracy opiekunów z członkami rodziny dzieci jako czynnik zaradczy łagodzący poziom stresu

- Zapoznanie z przyczynami kryzysu rodziny dziecka, dzięki czemu opiekun może uświadomić sobie, że źródłem kryzysu nie jest zła wola rodziców, ale splot wielu okoliczności.
- Analiza faktów, aby w pracy nie opierać się na arbitralnych ocenach.
- Zestaw narzędzi do pracy z dzieckiem i rodziną.
- Realne i wymierne zadania do wykonania.
- Wyposażenie w umiejętności z zakresu pracy z rodziną i komunikacji.
- Wzmacnianie i nagradzanie za osiągnięcia w dziedzinie pracy z rodziną.

- W bezpośrednią pracę z dziećmi mogą być również włączani członkowie rodziny dziecka, co może być odbierane przez opiekuna (choć nie musi), jako wsparcie.

Oczywiście wciąż mogą stresować opiekuna sytuacje, w których współpraca

z rodzinami naturalnymi nie układa się zgodnie z planem, a dzieci, z którymi opiekun związany jest emocjonalnie, cierpią i obciążają swoim cierpieniem opiekuna. Środkiem zaradczym może tu być **konkretyzowanie planów pomocy dziecku i praca metodą kontraktów z rodzicami**. Cele są wtedy osiągane w danym czasie, lub nie, ale nie ma wrażenia niekończącej się, beznadziejnej pracy.

Zasady spotkań

1. Pośrednictwo osób neutralnych pomiędzy rodziną zastępczą i naturalną.
2. Wybór miejsca (neutralne, dom rodziny zastępczej, dom rodziny naturalnej).
3. Ustalenie terminu spotkania.
4. Określenie częstotliwości spotkań.
5. Ustalenie czasu trwania spotkania.
6. Określenie udziału osób trzecich (nadzór, goście)
7. Ewentualne prezenty.
8. Pisemne porozumienie pomiędzy rodziną zastępczą a rodziną naturalną lub osobą lub instytucją organizującą kontakty a rodziną naturalną.

Ważne!

Obowiązek podtrzymywania kontaktu nie dotyczy sytuacji, gdy więzi dziecka z rodziną dawno wygasły. Ich odbudowywanie nie służy wówczas niczemu, a prowadzone na siłę mogłoby wręcz doprowadzić do szkód w psychice dziecka. W pewnych sytuacjach jest możliwe, może być dla dziecka ważne, ale nie jest to obowiązek, żadne przepisy tego nie regulują i powinno być bardzo indywidualnie rozpatrywane.

Kierunki pracy po powrocie dziecka pod opiekę rodziców

Wsparcie udzielane rodzinie, która ma trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych ma na celu przede wszystkim przeciwdziałanie marginalizacji i degradacji społecznej rodziny oraz jej reintegrację, co musi być prowadzone za jej zgodą i z aktywnym jej udziałem przy wykorzystaniu zasobów tej rodziny oraz zasobów zewnętrznych, środowiskowych.

Praca z rodziną po powrocie dziecka do domu wymaga wsparcia jego rodziców w:

1. odbudowywaniu i umacnianie więzi rodzinnych poprzez wzrost kompetencji rodzicielskich w obszarze opiekuńczo-wychowawczym oraz w obszarze rozumienia potrzeb swoich i dziecka;
2. uporządkowania spraw związanych z funkcjonowaniem rodziców w obszarze społecznym, zawodowym i obywatelskim.

Chodzi o stworzenie warunków, w których w sposób wystarczający, bezpieczny i konstruktywny zaspokojone będą potrzeby rozwojowe dzieci i rodziny. Podkreślić należy, że ważna jest możliwość stworzenia warunków do prawidłowego rozwoju psychicznego, społecznego, poznawczego i emocjonalnego dziecka, a nie tylko zaspokojenie jego podstawowych potrzeb fizycznych.

Bierna postawa rodziców i brak jakichkolwiek prób nawiązania kontaktów z dzieckiem w okresie separacji, występowanie w rodzinie głębokich psychopatologii (np. głębokie uzależnienia, ostra przemoc, choroby psychiczne) stawia pod znakiem zapytania zasadność podejmowanych działań.

Również rodziców z ograniczoną władzą rodzicielską stosujących przemoc wobec najbliższych lub u których zostało rozpoznane uzależnienie od substancji psychoaktywnych w pierwszej kolejności kieruje się odpowiednio na terapię uzależnień czy też do udziału w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy w rodzinie.

Propozycje instrumentów wsparcia

1. Spotkania grupowe

Celem spotkań o charakterze warsztatowym jest m.in. poszerzenie kompetencji wychowawczych, zwiększenie zaangażowania rodziców, wzrost świadomości dotyczącej potrzeb dzieci i sposobów ich zaspokajania, stwarzania warunków koniecznych do prawidłowego rozwoju dzieci, wpływu dysfunkcyjnych wzorców rodziny naturalnej na jego rozwój. Podczas zajęć można również pracować nad rozwojem kompetencji interpersonalnych, umiejętnością rozpoznawania i wyrażania uczuć, radzeniem sobie z negatywnymi emocjami, adekwatną samooceną, konstruktywnymi sposobami rozwiązywania konfliktów itp. Dzięki poczuciu wspólnoty i przekonaniu o podobieństwie przeżyć, uczestnicy grupy stanowią dla siebie wzajemnie źródło wsparcia i pomocy w radzeniu sobie z trudnościami wynikającymi z procesu separacji i ponownej integracji rodziny.

2. Konsultacje psychologiczne

Indywidualne spotkania służące omawianiu bieżących trudności wynikające z procesu reintegracji, opieki nad dzieckiem a także minimalizowanie związanego z tym poziomu lęku. Spotkania mają na celu także: zwiększenie motywacji i wsparcie uczestników w odbudowie rodziny biologicznej oraz wsparcie w pojawiających się na bieżąco sytuacjach trudnych.

3. Konsultacje prawne

Pomagające np. pogłębić wiedzę dotyczącą obowiązków spoczywających na rodzicach naturalnych oraz uzyskanie porad formalno-prawnych.

4. Praca socjalna

Wywiady środowiskowe i kontrolne przeprowadzane przez pracowników socjalnych, stanowiące okazję do sprawdzenia funkcjonowania rodziny w codziennych sytuacjach, sposobów radzenia sobie z codziennymi obowiązkami, trudnościami, oceny stopnia i efektywności wprowadzanych zmian, itp.

5. Praca asystenta rodziny

Zadaniem asystenta rodziny będzie bieżąca współpraca z jednostkami administracji samorządowej, właściwymi instytucjami, organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i specjalistami działającymi na rzecz dziecka i rodziny, stała współpraca z pracownikami socjalnymi oraz psychologiem PCPR w zakresie planowania i realizacji głównych kierunków pracy z rodziną, współpraca z rodziną bezpośrednio w miejscu jej zamieszkania, monitorowanie podejmowanych przez nią działań, modelowanie wzorców prawidłowego funkcjonowania, itp.

6. Spotkania grupy rodzin

Proponowana forma wsparcia jest metodą pracy z rodziną angażującą w rozwiązanie problemu jak największą liczbę członków rodziny i osób jej bliskich, wykorzystującą potencjał i zdolności, jakie mają jej poszczególni członkowie. Rodzina jest tu spostrzegana jako „ekspert”.

7. Doradztwo zawodowe

Konsultacje z doradcą zawodowym przyczyniające się do zwiększenia zdolności do zatrudnienia bezrobotnych i biernych zawodowo rodziców.

Pomoc w opiece i wychowaniu

Dzieci pozostające w rodzinie mogą zostać objęte pomocą i wychowaniem w **placówce wsparcia dziennego**. (...) Pobyt dziecka w placówce jest nieodpłatny i dobrowolny, chyba że do placówki dziecko zostaje skierowane przez sąd.

Rodzina może zostać również objęta **pomocą rodziny wspierającej**. Ustawa nie określa, że muszą to być członkowie rodziny dziecka. Mogą to być osoby zupełnie z dzieckiem nie spokrewnione, które uzyskały pozytywną opinię kierownika OPS.

Kontynuowanie pracy z rodziną po powrocie dzieci to nie tylko możliwość monitorowanie sytuacji i wprowadzonych zmian, ale również szansa na przewidywanie i wczesne zapobieganie kryzysom, których pojawienie się jest bardzo prawdopodobne w procesie reintegracji rodziny i przejścia przez rodziców ponownej opieki nad dzieckiem.

DZIECKO W PIECZY ZASTĘPCZEJ - FORMY I KIERUNKI POMOCY

MARIA LANGER-FYDA

Psycholog, filozof, psychoterapeuta psychodynamiczny, trener umiejętności psychospołecznych. Posiada doświadczenie w poradnictwie psychologicznym dotyczącym problemów małżeńskich, wychowawczych, psychospołecznych. Pracuje w Małopolskim Ośrodku Adopcyjnym w Nowym Sączu, gdzie zajmuje się prowadzeniem procedur przysposobienia oraz przygotowaniem kandydatów do przysposobienia dziecka, jak również prowadzi grupy wsparcia.

ANNA SKWARKA-BUZAŁA

Psycholog, pedagog specjalny. Posiada wieloletnie doświadczenie pracy w obszarze pieczy zastępczej i adopcji. Kieruje Małopolskim Ośrodkiem Adopcyjnym w Nowym Sączu, gdzie zajmuje się przygotowaniem kandydatów do przysposobienia dziecka oraz prowadzeniem procedur kwalifikacji dzieci do przysposobienia, a także prowadzi szkolenia dla kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej

Diagnoza sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej to rodzaj pochylenia się nad dzieckiem, spojrzenia mu w oczy i wysłuchania jego opowieści, czyli poznania świata z jego perspektywy. Często dziecko potrafi tylko patrzeć dużymi, pełnymi lęku oczami, w których kryje się pytanie „dlaczego?“, „co będzie dalej ze mną, rodzeństwem, rodzicami?“. **Ważna jest umiejętność rozmowy z dzieckiem uwzględniająca jego wiek, stan emocjonalny, wrażliwość, nieśmiałość, często występującą niechęć do obcych, zaburzone poczucie bezpieczeństwa, ogromną potrzebę zrozumienia o co chodzi? dlaczego nie ma mamy i taty? kiedy wrócą?** Przenoszone do pieczy zastępczej dzieci mogą być w procesie żałoby rozumianym jako strata stabilizacji. Utrata rzeczywistości patologicznej, pełnej zaniedbań, przeplatanej agresją, parentyfikacją, czyli zamianą ról: dziecko przejmuje zadania rodzica, a rodzic zachowuje się jak dziecko, a jednak strata tego, co znane wiąże się z lękiem o przyszłość. Zdarza się, że dzieci umieszczone w pieczy zastępczej są wycofane, kontrolujące siebie i rodzeństwo, limitujące informacje, niejako „chroniące” niezależnych rodziców. **Proces adaptacji do nowych warunków, czyli pobytu w pieczy zastępczej będzie mniej bolesny jeśli dokonamy diagnozy - czyli poznamy zasoby i deficyty młodego człowieka. W diagnozie nie wystarczy tylko poznanie perspektywy dziecka, poznajemy również opinie rodziców zastępczych, nauczycieli, wychowawcy, specjalistów, co pozwala dokonać całościowego spojrzenia na sytuację dziecka i opracować plan adekwatnej pomocy.**

Analiza sytuacji małoletniego jest dokonywana na podstawie rozmów bezpośrednich z dzieckiem, rodzicami zastępczymi, obserwacji zachowań dziecka w środowiskach, w których przebywa, tj.: rodzina zastępcza, szkoła, zajęcia pozaszkolne oraz wymiany opinii podczas posiedzeń zespołu do spraw okresowej oceny sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej.

Okresowa ocena sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej

Koordinator danej rodziny zastępczej udaje się do miejsca pobytu dziecka, rozmawia z nim i jego opiekunami zastępczymi oraz zbiera informacje dotyczące aktualnej sytuacji życiowej, przykładowo Jana Kowalskiego. Następnie ustala czas i miejsce zespołu, na którym dokonywana będzie całościowa ocena funkcjonowania dziecka oraz opracowywany plan pomocy. Wysyła zaproszenia: rodzicom biologicznym, rodzicom zastępczym, wychowawcy, jeśli dziecku reguluje się sytuacja prawna to przedstawicielowi ośrodka adopcyjnego, osobom zainteresowanym losem dziecka, tj.: przedstawiciel sądu, kurator, pracownik socjalny, asystent rodziny biologicznej, pedagog szkolny, psycholog. Podczas zespołu koordinator przedstawia informacje o dziecku, a następnie każda z przybyłych osób zabiera głos. Kiedy wszyscy się wypowiedzą, następuje wymiana opinii, wspólnie opracowywane są wnioski i podejmowana jest decyzja, co do zasadności dalszego pobytu dziecka w pieczy zastępczej. Następnie koordinator we współpracy z dzieckiem, rodziną zastępczą, wychowawcami i psychologiem nadzoruje wcielanie w czyn ustalonych wniosków.

Na jakie aspekty należy zwracać szczególną uwagę?

Warto pamiętać, że okresowa ocena sytuacji dziecka ma służyć dziecku i jego dobru, dlatego trzeba szczególnie uważać, by **prace zespołu odbywały się w atmosferze ukierunkowanej na pomoc dziecku w rozwiązywaniu trudności, a nie stały się inkwizycją, w której głosy zgromadzonych stają się prokuratorskie.**

Kontrowersje wzbudza zapraszanie dzieci na zespoły. Trzeba szczególnej czujności, by nie narażać dzieci na silny stres, kiedy ktoś mówiąc o sytuacji szkolnej dziecka, nieopatrznie wplata informacje, że ostatnio matka biologiczna była widziana w stanie nietrzeźwym, a ojciec nadal przebywa w zakładzie karnym. **Warto zaopiekować się dzieckiem, zapraszając go na początek zespołu, a przekazując informacje należy uwzględnić, wiek, stopień wrażliwości i dojrzałości dziecka.**

Zespół i wysłuchanie dziecka, może być doskonałą okazją do tego, by dziecko poczuło, że jest ważne, że wiele znaczących dla niego osób regularnie interesuje się nim i jego życiem. Rozmowy mogą stanowić przełom w zachowaniu, motywować do większej pracy nad sobą, regularnego odrabiania zajęć. Mogą zatrzymać młodego człowieka, który zaczyna szukać ryzykownych grup rówieśniczych. Dobre słowo wypowiedziane przez rodziców zastępczych czy wychowawcę często dodaje młodym ludziom przysłowiowych skrzydeł. **Tutaj warto pamiętać o autentyczności tego, co mówimy, gdyż dzieci doskonale odbierają ton głosu, wyraz oczu, mimikę, gestykulację.**

Warto pamiętać, by nie narażać dzieci na konflikt lojalności i nie wzbudzać w nich poczucia winy słowami: „No powiedz, w jakim stanie ostatnio tato do ciebie dzwonił? No... Przecież był pijany jak bela i tylko bełkotał”. Dzieci nieświadomie obwiniają siebie za rozpad rodziny. Uważają, że nie były wystarczająco dobre, sprawcze i kochane, by rodzice zaczęli bardziej interesować się nimi niż sobą i nałogami. Szczere „kawa na łąkę” jak to jest z rodzicami biologicznymi, że ojciec upośledzony, a matka schizofreniczka raczej nie wpłynie na to, że „dziecko weźmie się w garść”, wręcz przeciwnie może zintensyfikować lęk, myśli depresyjne i rezygnacyjne, a nawet samobójcze, dlatego warto empatycznie spojrzeć na dziecko i jego sytuację.

Dokonując diagnozy sytuacji życiowej dziecka, opracowując plan pomocy i przechodząc do jego realizacji warto pamiętać:

O PRAWACH DZIECKA

*Nikt mnie nie ma prawa siłą zmuszać do niczego,
A szczególnie do zrobienia czegoś niedobrego.*

*Mogę uczyć się wszystkiego, co mnie zacieka.
Ja mam prawo sam wybierać, z kim się będę bawić.*

*Nikt nie może mnie poniżyć, krzywdzić, bić, wyzywać
I każdego mogę zawsze na ratunek wyzywać.*

*Jeśli mama, brat lub tata już nie mieszka z nami,
Nikt nie może mi zabronić spotkać ich czasami.*

*Nikt nie może moich listów czytać bez pytania.
Mam też prawo do tajemnic i własnego zdania.*

*Mogę żądać, żeby każdy uznał moje prawa,
A gdy różnię się od innych to jest moja sprawa.*

Marcin Brykczyński

Plan pomocy dziecku umieszczonemu w pieczy zastępczej - możliwe ścieżki wsparcia

Pobyt w rodzinie zastępczej do momentu usamodzielnienia

Nie wszystkie dzieci umieszczone w pieczy zastępczej mają szansę wrócić do rodziny biologicznej, ani też zostać przysposobione. Niewiele jest rodzin chętnych, by przysposobić dziecko starsze (powyżej 10 roku życia), czy przysposobić rodzeństwo lub dziecko z poważniejszymi problemami zdrowotnymi. Adoptowane nie mogą również zostać dzieci, których rodzice zostali ograniczeni lub zawieszani we władzy rodzicielskiej i mają prawo do kontaktu ze swoimi dziećmi.

W przypadku wykluczenia możliwości powrotu dziecka do rodziny biologicznej, nieuregulowanej sytuacji prawnej dziecka, bądź braku zgody dziecka i opiekuna prawnego na kwalifikację do przysposobienia, małoletni decyzją sądu na wniosek zespołu ds. okresowej oceny sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej pozostaje w niej do momentu usamodzielnienia.

Pomoc usamodzielnianym wychowankom pieczy zastępczej - kroki:

Krok 1. Podjęcie decyzji dotyczącej usamodzielnienia

Warto wiedzieć, że każdy uczący się wychowanek może do 25 roku życia przebywać w pieczy zastępczej. To wspólna decyzja wychowanka i jego opiekunów zastępczych. Należy jednak podkreślić, iż wskazane byłoby dołożenie wszelkich starań, aby pobyt wychowanka w rodzinie zastępczej był jak najdłuższy. Doświadczenie pokazuje, że 18 rok życia to zdecydowanie za wcześnie na samodzielny, pełny start w dorosłe życie, szczególnie dla młodego człowieka, który niesie ze sobą bagaż deficytów w różnych obszarach funkcjonowania.

Niestety wychowankowie decydujący się na opuszczenie domu zastępczego, w momencie uzyskania pełnoletniości, stosunkowo często wracają do swojego pierwotnego środowiska, w którym w większości przypadków występują zjawiska patologiczne, takie jak alkoholizm czy przemoc.

Zbyt wczesne opuszczenie bezpiecznej przystani, jaką jest rodzina zastępcza czy rodzinny dom dziecka może skutkować przerwaniem nauki, sięgnięciem po środki psychoaktywne, czy podejmowaniem działań poza granicami prawa.

Istotnym jest zatem podejmowanie systematycznej pracy z młodym człowiekiem wcześniej, niż tylko 1 rok przed usamodzielnianiem, np. od 16 roku życia. Praktyka pokazuje, iż w procesie przygotowania do usamodzielnienia, poza indywidualnymi rozmowami z wychowankami, dobre efekty daje uczestnictwo młodych ludzi w grupach wsparcia dla usamodzielniających się wychowanków, podczas których możliwa jest wymiana doświadczeń i wzajemne wsparcie w niełatwym procesie, jakim jest stawanie się w pełni dorosłym i odpowiedzialnym.

Krok 2. Wybór opiekuna usamodzielnienia

Opiekun usamodzielnienia - to osoba, której głównym zadaniem jest pomóc wychowankowi przygotować się do samodzielności. Opiekun będzie doradzał, w co warto zainwestować, a co jest zbędne. Będzie również opiniował wnioski o pomoc finansową, stąd istotne, by dobrze znał wychowanka oraz jego sytuację życiową. Ważne, by co najmniej rok przed 18 urodzinami wytypować osobę, która podejmie się pełnienia roli opiekuna usamodzielnienia i wyrazi to na piśmie.

Rola opiekuna usamodzielnienia może mieć bardzo istotne znaczenie w tym procesie, gdyż jeśli młody człowiek podejmie decyzję o kontynuowaniu nauki, to może on towarzyszyć wychowankowi, „czuwać nad nim” nawet przez 7 lat. We wzajemnej współpracy pomiędzy opiekunem a wychowankiem ważna jest nie tylko formalna zależność, ale również ich wzajemna relacja. Jeśli jest ona oparta na wzajemnym zaufaniu, otwartości i szacunku to istnieje prawdopodobieństwo, że taki opiekun usamodzielnienia stanie się bezpieczną bazą dla młodego człowieka nawet już po okresie usamodzielniania się. Ważne jest więc, aby opiekunem usamodzielnienia nie została osoba przypadkowa, dla której pełnienie tej roli będzie jedynie kwestią formalną.

Kto może zostać opiekunem usamodzielnienia?

- koordynator rodzinnej pieczy zastępczej,
- osoby tworzące rodzinę zastępczą,
- prowadzący rodzinny dom dziecka,
- psycholog, lub opiekun w placówce,
- osoba wskazana przez usamodzielnianego wychowanka, lecz jest warunek, otóż osoba ta musi uzyskać akceptację dyrektora PCPR.

Krok 3. Opracowanie programu usamodzielnienia

Program usamodzielnienia zawiera informacje dotyczące zdobycia wykształcenia, kwalifikacji zawodowych, pomoc w podjęciu zatrudnienia i uzyskaniu mieszkania przez wychowanka przebywającego jeszcze w pieczy zastępczej, a wchodzącego w dorosłość. Określa również zakres współdziałania z opiekunem usamodzielnienia.

Ważne, by program usamodzielnienia był opracowany co najmniej miesiąc przed ukończeniem pełnoletności przez usamodzielnianego wychowanka oraz by po opracowaniu programu usamodzielnienia, przedłożyć go do zatwierdzenia kierownikowi PCPR właściwego ze względu na miejsce zamieszkania wychowanka przed umieszczeniem go w pieczy zastępczej.

Krok 4. Współpraca

Podczas procesu usamodzielnienia wychowanek może korzystać z pomocy opiekuna usamodzielnienia oraz wsparcia instytucji takich jak:

- szkoła,
- poradnia psychologiczno-pedagogiczna,
- przychodnie opieki zdrowotnej,
- powiatowy urząd pracy,
- zakład ubezpieczeń społecznych,
- ośrodek pomocy społecznej,
- powiatowe centrum pomocy rodzinie,
- sąd rejonowy.

Ten rodzaj wsparcia jest bardzo ważny, gdyż dla młodego człowieka wkraczającego

w dorosłość, nabycie umiejętności załatwiania spraw formalnych w różnych urzędach stanowi często spore wyzwanie. Opiekun usamodzielnienia, mający szerokie doświadczenie we współpracy z instytucjami, może stanowić swoistego przewodnika i tłumacza w dżungli codziennych spraw formalnych. Ponadto może on niejednokrotnie podpowiedzieć rozwiązania lub podsunąć propozycje pomocy, które dla wychowanka mogły wydawać się niedostępne.

Krok 5. Pomoc

Usamodzielniający się wychowanek może korzystać z dość szerokiej oferty pomocy, bowiem przyznaje się mu pomoc na:

- a) kontynuowanie nauki,
- b) usamodzielnienie się,
- c) zagospodarowanie.

Ponadto udziela się mu pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz zatrudnienia.

Wnioski o przyznanie w/w pomocy osoba usamodzielniana składa w powiecie właściwym ze względu na miejsce zamieszkania przed umieszczeniem w pieczy zastępczej.

Przygotowanie dziecka do zmiany środowiska rodzinnego na rodzinę przysposabiającą

Adoptowany może być małoletni, którego sytuacja prawna jest uregulowana, tzn., jego rodzice nie żyją, zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej lub dobrowolnie zrzekli się praw rodzicielskich. Istnieje ważna zasada w procesie przysposobienia polegająca na dokonywaniu doboru rodziny przysposabiającej do dziecka, co oznacza, że dla konkretnego dziecka, o określonych potrzebach, zostaje wybrana rodzina będąca w stanie właściwie nim się zaopiekować, zapewnić mu warunki do jak najlepszego rozwoju psychofizycznego.

Dla dzieci, szczególnie w wieku niemowlęcym i poniemowlęcym, znajdują się rodziny gotowe je przysposobić. Trudniej jest z umieszczeniem w rodzinach adopcyjnych dzieci starszych, liczniejszych rodzeństw lub dzieci z poważniejszymi problemami medycznymi, np. z zaburzeniami psychicznymi. Dlatego pewną szansą dla tych dzieci może być adopcja związana z przemieszczeniem poza granice kraju.

Podczas przygotowania dziecka do zmiany środowiska z rodziny zastępczej na adopcyjną potrzebna jest zgoda na przysposobienie małoletniego, który ukończył lat 13, wyrażona przed sądem rejonowym. Małoletni, który ma mniej niż 13 lat i jest w stanie pojąć znaczenie przysposobienia powinien być w tej kwestii wysłuchany. Najczęściej formą tego wysłuchania jest rozmowa sędziego - przewodniczącego składu orzekającego, prowadzana z dzieckiem w gabinecie sędziego, co wyraźnie zmniejsza stres i umożliwia dziecku swobodniejszą wypowiedź.

Istnieją sytuacje, kiedy sąd odstępuje od wysłuchania małoletniego:

- a) **gdy nie jest on zdolny do wyrażenia zgody na przysposobienie,**
- b) **gdy żądanie wysłuchania byłoby sprzeczne z dobrem małoletniego.**

Ważną rolę w przygotowaniu dziecka do zmiany środowiska rodzinnego z zastępczego na adopcyjne odgrywają jego dotychczasowi opiekunowie. Zazwyczaj są to osoby bardzo dla dziecka ważne, stanowiące dla niego autorytet, z którymi często łączy je silna więź emocjonalna. To oni jako pierwsi muszą wyrazić zgodę na przysposobienie dziecka, nawet jeśli nie są opiekunami prawnymi małoletniego, to ich wewnętrzna zgoda na odejście dziecka może mieć kluczowe znaczenie dla powodzenia procesu przysposobienia. **Droga dziecka pomiędzy jedną rodziną a drugą wymaga rozwiązania jednych więzi, aby mogły zostać zawiązane te drugie. Wspieranie przez opiekunów zastępczych działań prowadzących do przejścia dziecka pod opiekę nowych rodziców, tzw. „wypuszczenie w świat”, w istotny sposób zmniejsza w dziecku konflikt lojalności pomiędzy ważnymi dla niego osobami.**

W trakcie przygotowywania dziecka do zmiany środowiska rodzinnego wysoką aktywność wykazują pracownicy ośrodków adopcyjnych, odpowiedzialni za prowadzenie procesu przysposobienia. Są oni odpowiednio przygotowani do prowadzenia rozmów z dzieckiem oraz jego obecnymi i przyszłymi opiekunami, aby wszystkim stronom maksymalnie ułatwić przejście przez

to doświadczenie. W trakcie spotkań z dziećmi dotyczącymi zmiany tymczasowego środowiska rodzinnego na stałe, psychologowie mogą odwoływać się do pojęcia „przypieczętowanej miłości”. Porównanie to odnosi się do decyzji sądu rejonowego, który orzeka przysposobienie dziecka - tak jak potwierdza on swoją decyzję pieczęcią sądową, tak rodzice adopcyjni potwierdzają swoją miłość, która ma trwać już na zawsze.

Podczas szkoleń kandydaci na rodziców adopcyjnych są przygotowywani do tego, by rozmawiać z dzieckiem o adopcji, ujawniać mu ten fakt możliwie najwcześniej, udzielając tyle informacji, ile dziecko na danym etapie rozwoju jest zdolne zrozumieć. Z prawnego punktu widzenia po orzeczeniu przysposobienia rodziny przysposabiającej funkcjonują tak, jak rodziny naturalne.

WZORY DOKUMENTÓW

Załącznik nr 1 Regulamin kontaktów stron z dziećmi, OWTR Nowy Sącz

Regulamin kontaktów stron z dziećmi na terenie Ośrodka Wsparcia i Terapii Rodzin w Nowym Sączu

1. Kontakty odbywają się na terenie tut. Ośrodka przy ul. Plac Kolegiacki 2, w terminach ustalonych z psychologiem lub pedagogiem nadzorującym kontakt.
2. Decyzja o kontaktach zapada na drodze postanowienia sądu lub porozumienia między stronami: opiekunami dziecka, rodziną zastępczą i OWTR.
3. Przed rozpoczęciem spotkań w OWTR odbywa się rozmowa psychologa lub pedagoga ze stronami (zapoznanie z regulaminem i zasadami obowiązującymi podczas kontaktów, w przypadkach szczególnych (np. wysoka konfliktowość pomiędzy stronami) zaproponowane zostaną dodatkowe formy pracy tj. mediacje, kontrakty, poradnictwo specjalistyczne).
4. W trakcie kontaktów obecne są osoby/strony, które uzyskały zgodę sądu lub opiekunów dziecka. Niedopuszczalne jest przyprawianie osób postronnych.
5. Kontakt może przebiegać w formie: monitorowania lub bezpośredniej obecności psychologa lub pedagoga. W zależności od ilości spotkań i ich częstotliwości oraz przebiegu, możliwe jest uzyskanie zezwolenia na odbycie części lub całości kontaktu poza tut. Ośrodkiem (np. wyjście na lub do kina).
6. Strony przychodzące na kontakt z małoletnim dzieckiem zobowiązane są do zachowania trzeźwości (od alkoholu i innych środków odurzających), a także schludnego i stosownego ubioru.
7. Podczas spotkania zabrania się stosowania wulgaryzmów (agresywnych zwrotów, atakowania drugiej strony, negatywnego mówienia o drugiej stronie do dziecka, zmuszania dziecka do ujawniania informacji dotyczących osoby obecnego opiekuna lub jego życia).
8. W trakcie kontaktów dopuszcza się drobny poczęstunek dziecka (słodkizny lub owoce) po uzgodnieniu z aktualnym opiekunem dziecka.
9. Zabrania się obciążania dzieci, tajemnicami osób dorosłych (informowania o trudnych sprawach toczących się pomiędzy dorosłymi).
10. Strony mają możliwość skorzystania z rozmowy z osobą nadzorującą po spotkaniu. Osoba nadzorująca kontakt może udzielić informacji zwrotnych stronom biorącym udział w spotkaniu.
11. W przypadku zauważenia odstępstw od regulaminu czy też innych nieprawidłowości osoba nadzorująca kontakt ma prawo do jego zakończenia przed upływem zaplanowanego czasu.
12. W przypadku choroby (lub innej ważnej przeszkody) strony zainteresowane kontaktem z małoletnim dzieckiem zobowiązane są do poinformowania (z odpowiednim wyprzedzeniem) tut. OWTR o swojej nieobecności.

Zapoznałem/(am) się z Regulaminem i zobowiązuję się do jego przestrzegania:

Podpisy stron:

.....

.....

Załącznik nr 2 Monitorowanie sytuacji dziecka umieszczonego w rodzinnej pieczy zastępczej, PCPR Gorlice

Monitorowanie sytuacji dziecka umieszczonego w rodzinnej pieczy zastępczej (wizyta przed oceną sytuacji dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej)

Ogólne dane dziecka:

- 1) imię, nazwisko dziecko i data urodzenia:.....
- 2) data umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej:
- 3) dochód dziecka (źródło, wysokość):

1. Dane rodziny zastępczej:

- 1) warunki mieszkaniowo - bytowe rodziny zastępczej:
- 2) warunki bytowe jakie ma zapewnione dziecko (miejsce do spania, nauki, zabawy, wyposażenie dziecka):
- 3) źródła dochodu rodziców zastępczych:
- 4) świadczenia pobierane przez rodzinę zastępczą na pokrycie kosztów utrzymania dziecka (na co są przeznaczane, przybliżona kwota wydatkowana przez rodzinę w skali miesiąca, oszczędności czynione przez rodzinę zastępczą na rzecz dziecka):

2. Dane dot. rodziny biologicznej:

- 1) imię i nazwisko rodziców biologicznych:
- 2) adres/miejsce zamieszkania rodziców biologicznych:
- 3) władza rodzicielska:
- 4) rodzeństwo dziecka (w jakim wieku, gdzie mieszka, czy dziecko ma z nim kontakt):
- 5) alimenty na rzecz dziecka (czy są zasądzone, w jakiej wysokości, czy są uiszczane, jeśli nie to od kiedy - czy rodzina złożyła/złoży wniosek do komornika):
- 6) kontakty rodziców biologicznych z dzieckiem (rodzaj kontaktów, częstotliwość, miejsce, jak przebiegają, trudności w kontaktach):
- 7) kontakty dziecka z dalszymi krewnymi i innymi osobami bliskimi (z kim, rodzaj kontaktów, częstotliwość, miejsce, jak przebiegają, trudności w kontaktach):

3. Sytuacja zdrowotna małoletniego dziecka:

- 1) jak przebiega rozwój psychofizyczny dziecka:
- 2) rodzaj schorzeń występujących u dziecka:

3) czy dziecko jest leczone (gdzie, od jak dawna, jakie są rokowania):

4) zalecenia lekarskie (czy rodzina zastępcza stosuje się do zaleceń, jeśli nie - dlaczego?):

5) orzeczenie o niepełnosprawności (czy dziecko posiada orzeczenie, na jaki okres orzeczenie jest wydane):

4. Sytuacja szkolna dziecka:

1) szkoła i klasa, do której dziecko uczęszcza:

2) orzeczenia i opinie posiadane przez dziecko dot. jego możliwości szkolnych:

3) wyniki osiągnięte przez dziecko:

4) trudności szkolne dziecka w zakresie opanowania wiadomości i umiejętności szkolnych (czego dotyczą, jakie działania są podejmowane w celu niwelowania trudności):

5) funkcjonowanie dziecka w środowisku szkolnym (grupa rówieśnicza, zachowanie na terenie szkoły):

5. Rozwój społeczny wychowanka:

1) zdolności i zainteresowania dziecka (działania stymulujące podejmowane przez opiekunów):

2) sposób spędzania wolnego czasu przez dziecko:

3) relacje dziecka z członkami rodziny zastępczej:

4) relacje z rówieśnikami (koledzy, przyjaciele):

5) mocne i słabe strony wychowanka:

6. Trudności w sprawowaniu opieki nad dzieckiem zgłaszane przez rodzinę zastępczą.

7. Realizacja planu pomocy dziecku:

1) ocena realizacji założeń planu pomocy dziecku:

2) trudności w realizacji planu pomocy dziecku (czego dotyczą, jaka jest przyczyna):

3) konieczność modyfikacji planu pomocy dziecku:

8. Inne dodatkowe informacje, uwagi

.....
Podpis pracownika organizatora
rodziny zastępczej

.....
data, podpis rodziny zastępczej

Załącznik nr 3 Ankieta dla opiekunów usamodzielnienia, OWITR Nowy Sącz

ANKIETA dla opiekunów usamodzielnienia

Ankieta ma charakter anonimowy.

Celem badania jest sformułowanie rekomendacji w zakresie wspierania procesu usamodzielnienia wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej poprzez zidentyfikowanie głównych barier i obszarów problemowych utrudniających pozytywną realizację procesów usamodzielniania.

I. Rodzaje problemów doświadczanych przez usamodzielniających się wychowanków:

L.p.	Rodzaje problemów:	Zaznacz X	Uwagi:
1	trudności związane z uzyskaniem odpowiednich warunków mieszkaniowych		
2	nieumiejętność właściwego wykorzystania otrzymywanego wsparcia przez wychowanka		
3	brak osób bliskich wspierających emocjonalnie wychowanka		
4	obawy związane z opuszczeniem dotychczasowej rodziny zastępczej i rozpoczęcia samodzielnego życia		
5	niewłaściwe relacje wychowanka z rodziną, bliskimi		
6	niedostateczne umiejętności w zakresie prowadzenia samodzielnego życia (prowadzenie gospodarstwa domowego, załatwianie spraw urzędowych itp.)		
7	trudności związane z uzyskaniem kwalifikacji zawodowych		
8	brak dobrze rozwiniętego systemu mieszkań chronionych		
9	trudności związane z kontynuowaniem nauki		
10	niedostateczna świadomość wychowanka na temat wyzwań związanych z usamodzielnianiem się		
11	inne, jakie?		

II. Źródła problemów doświadczanych przez usamodzielniających się wychowanków:

L.p.	Źródła problemów	Jakie trudności? Proszę podać przykłady.
1	Postawy i postępowanie wychowanka	
2	Rodzina biologiczna wychowanka	
3	Dotychczasowa rodzina zastępcza	
4	Otoczenie instytucjonalne i system wsparcia	
5	Inne	

III. Potrzeby wsparcia dla wychowanków

L.p.	Rodzaje potrzeb	Uwagi
1	Dodatkowe środki finansowe	
2	Możliwość korzystania ze wsparcia rodziny zastępczej po jej opuszczeniu	
3	Poradnictwo psychologiczne	
4	Wsparcie w zakresie zdobywania kwalifikacji zawodowych	
5	Wsparcie w zakresie podnoszenia kompetencji społecznych	
6	Poradnictwo zawodowe	
7	Wsparcie w zakresie rozwiązywania problemów w kontaktach z rodziną biologiczną i/lub zastępczą oraz bliskimi	
8	Wsparcie terapeutyczne	
9	Wsparcie w zakresie zdobywania zatrudnienia	
10	Wsparcie prawnika	
11	Wsparcie pracownika socjalnego	
12	Wsparcie w zakresie uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych	
13	Inne, jakie?	

IV. Potrzeby wsparcia dla opiekunów usamodzielnienia

.....

.....

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Załącznik nr 4 Ankieta dla opiekunów usamodzielnienia, OWITR Nowy Sącz

ANKIETA dla usamodzielnianych wychowanków

Ankieta ma charakter anonimowy.

Celem badania jest sformułowanie rekomendacji w zakresie wspierania procesu usamodzielnienia wychowanków rodzinnej pieczy zastępczej poprzez zidentyfikowanie głównych barier i obszarów problemowych utrudniających pozytywną realizację procesów usamodzielniania.

I. Rodzaje problemów doświadczanych przez usamodzielniających się wychowanków:

L.p.	Rodzaje problemów:	Zaznacz X	Uwagi:
1	trudności związane z uzyskaniem odpowiednich warunków mieszkaniowych		
2	nieumiejętność właściwego wykorzystania otrzymywanego wsparcia		
3	brak osób bliskich wspierających emocjonalnie		
4	obawy związane z opuszczeniem dotychczasowej rodziny zastępczej i rozpoczęcia samodzielnego życia		
5	niewłaściwe relacje z rodziną, bliskimi		
6	niedostateczne umiejętności w zakresie prowadzenia samodzielnego życia (prowadzenie gospodarstwa domowego, załatwianie spraw urzędowych itp.)		
7	trudności związane z uzyskaniem kwalifikacji zawodowych		
8	brak dobrze rozwiniętego systemu mieszkań chronionych		
9	trudności związane z kontynuowaniem nauki		
10	niedostateczna świadomość na temat wyzwań związanych z usamodzielnianiem się		
11	inne, jakie?		

II. Źródła problemów doświadczanych przez usamodzielniających się wychowanków:

L.p.	Źródła problemów	Jakie trudności? Proszę podać przykłady.
1	Moje własne ograniczenia, obawy, brak umiejętności itd.	
2	Rodzina biologiczna wychowanka	
3	Dotychczasowa rodzina zastępcza	
4	Otoczenie instytucjonalne i system wsparcia	
5	Inne	

III. Potrzeby wsparcia dla wychowanków

L.p.	Rodzaje potrzeb	Uwagi
1	Dodatkowe środki finansowe	
2	Możliwość korzystania ze wsparcia rodziny zastępczej po jej opuszczeniu	
3	Poradnictwo psychologiczne	
4	Wsparcie w zakresie zdobywania kwalifikacji zawodowych	
5	Wsparcie w zakresie podnoszenia kompetencji społecznych	
6	Poradnictwo zawodowe	
7	Wsparcie w zakresie rozwiązywania problemów w kontaktach z rodziną biologiczną i/lub zastępczą oraz bliskimi	
8	Wsparcie terapeutyczne	
9	Wsparcie w zakresie zdobywania zatrudnienia	
10	Wsparcie prawnika	
11	Wsparcie pracownika socjalnego	
12	Wsparcie w zakresie uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych	
13	Inne, jakie?	

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

Załącznik nr 5 Sprawozdanie opiekuna usamodzielnienia, OWITR Nowy Sącz

Nowy Sącz, dnia

.....
Imię i nazwisko opiekuna usamodzielnienia

.....
Adres zamieszkania

SPRAWOZDANIE OPIEKUNA USAMODZIELNIENIA za okres do

1. Imię i nazwisko Usamodzielnianego Wychowanka
2. Miejsce pobytu/zamieszkania UW
3. Adres zameldowania UW
4. Stan zdrowia UW, kwestia ubezpieczenia zdrowotnego.....
5. Sytuacja materialna UW, posiadany majątek (np. spadek, renta, stypendium), wyposażenie w niezbędne sprzęty, odzież itd.....
6. Opis funkcjonowania UW na płaszczyźnie szkolnej (realizowany etap nauczania, dodatkowe kursy i szkolenia, plany edukacyjne, wyniki w nauce)
7. Opis funkcjonowania UW na płaszczyźnie zawodowej (rejestracja w Urzędzie Pracy, praktyczna nauka zawodu, podejmowane zatrudnienie, otrzymywane dochody).....
8. Opis funkcjonowania UW w relacjach z członkami dotychczasowej rodziny zastępczej, u której zamieszkuje
9. Opis relacji i kontaktów UW z jego rodziną biologiczną
10. Obserwowane przez opiekuna usamodzielnienia przeszkody lub trudności w realizowaniu planu usamodzielnienia wychowanka
11. Uwagi i spostrzeżenia opiekuna dotyczące potrzeby modyfikacji planu usamodzielnienia wychowanka.....

.....
Podpis Opiekuna usamodzielnienia

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewski M., Domy na piasku, 2007.
- Andrzejewski M., Kontakty dzieci z rodzin zastępczych z rodzicami, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 2001, Nr 3.
- Bartnikowska U., Zranione dziecko - czy wystarczy je tylko kochać? Perspektywa rodzin adopcyjnych i zastępczych, 2013.
- Bettelheim B., Wystarczająco dobrzy rodzice, 2005.
- Bogusz L., Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodziny, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 2001, Nr 7.
- Bradshaw, Zrozumieć rodzinę, 1994.
- Braun-Gałkowska M., Metody poznawania systemu rodzinnego, 2002.
- Dąbrowska-Jabłońska I., Terapia dzieci i młodzieży: metody i techniki pomocy psychopedagogicznej, 2006.
- De Barbaro B. (red.), Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, 1999.
- Drozdowski L., Model i standardy diagnozy posttraumatycznych zaburzeń rozwojowych u dzieci, 2014.
- Drozdowski L., Dziecko z doświadczeniem kompleksowej traumy, Rodzinne domy dziecka - opieka, terapia, wychowanie, 2011.
- Gordon T., Wychowanie bez porażek, 1991.
- Gordon T., Wychowanie bez porażek w praktyce, 2001.
- Gray D., Adopcja i przywiązanie, 2010.
- Herman J., Przemoc: uraz psychiczny i powrót do równowagi, 2002, (Seria na Ratunek).
- Kamińska U., Zranione dzieciństwo, 2000.
- Keck G.C., Kupecky R.M., Wychowanie zranionego dziecka.
- Kolankiewicz M. (red.), Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki, 1998.
- Liciński M., Federacja na rzecz Reintegracji Społecznej Towarzystwo Psychoprofilaktyczne. Rodzinna Opieka Zastępcza - standardy postępowania.
- Maslow A., Motywacja i osobowość, 1990.
- Plopa M., Psychologia rodziny, 2005.
- Satir V., Rodzina. Tu powstaje człowiek, 2002.
- Schooler J.E., Keefer Smalley B., Callahan T.J., Zranione dzieci, uzdrawiające domy, 2012.
- Stierlin H., Rucker-Emden I., Wetzel N., Wirsching, Pierwszy wywiad z rodziną, 1999).

- Towarzystwo NASZ DOM, Podręcznik Programu PRIDE Rodzinna Opieka Zastępcza/Adopcja.
- Wszolek J., Wspierać czy zastępować rodzinę, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze., 2004, Nr 4.

Wykaz aktów prawnych

- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dn. 9 czerwca 2011 r.
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 roku (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.),

INSTYTUCJA
WOJEWÓDZTWA
MAŁOPOLSKIEGO

Wydawca:
Regionalny Ośrodek
Polityki Społecznej w Krakowie
ul. Piastowska 32,
30-070 Kraków
www.es.malopolska.pl